K 54

ПАСТИР КРАЉ

или

ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ.

Историјска приповетка.

Написао К. Б.

Власник и издавалац
Конст. Трумић.

Брзотиском штампарије К. Трумића
у Митровици.
1879.

Прештампавање овога дела без дозволе издаваочеве — задрањује се.

K54

30111
205

ПАСТИР КРАЉ

или

ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ.

Историјска приповетка.

Написао К. Б.

[Коста Баруњић?]

Биб. аустр. сфрагиџи у Лек.

Власник и издавалац
Конст. Трумић.

Брзотиском штампарије К. Трумића
у Митровици.
1879.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ
БЕОГРАД

ИВ БИБЛИОТЕКА
С И. Бр. 22797

Пастир краљ

или

Ослобођење Србије.

Историјска приповетка.

I.

Кара-Ђорђе.

Кроз пуних четрдесет година заливали су Срби драгоценом крвљу својом земљу отачаства свога, само да би јој повратили изгубљену слободу. У историји света неналазимо равног примера у јуначком отпору и жалоснијим посљедицама. Човек, који је рад да се упозна са стањем ове земље, тај се мора на једно по стољећа назад обрнути, да проучи разне промене устанка српског, који је робове поставио у ред слободних људи.

Усред ужасних и грозних догађаја и крвавих призора, који су несретну Србију скроз и скроз десетковали, без да су њено постојанство заморили, наилазимо ми на

такова дела, која се односе на патриархални живот овог првобитног народа. Виђаћемо ту и оне особе, које се прве у средини ових грозних и ужасних призора појавиле. Но ови призори при свој својој страхоти ипак су пуни чара поетичког, што сладост и грозу наједнако разливају.

Кара-Ђорђе и Милош, ова два велика поборника, које је сам Бог једног за другим Србији дао и изабрао их да из турског ропства ослободе један хришћански народ; ова оба пука простака ма да нису никакву науку учила, ипак су показали велику вештину у вођењу рата и управи народној. Они су рушили све препоне из пред себе, да прокрче себи пута до самог кнежевског престола — да на овај седну. Њи двојица, дају нам неизцрпиви извор премногих изванредних дагађаја, којима се човек дивити и чудити мора.

У ова два човека састоји се и цео српски устанак са свима својим чудесима и удивителним исходима, којих сљедство беше: ослобођење отачбине, признање њезине уну-

тарње неодвисности од својих старих господара, и напослетку уређење уставно, које се у овој слободној земљи брзо увело.

Но пређе, него што се упутимо у Србију новорођену, пређе, него што реч поведемо о Милошу, човеку, кога је слатко обхођење, челичан карактер и дубоко проничући дух украшавао, који је у једно и исто доба био велекодушан ратоборац и мирољубиви владар, који земљи својој мудре законе и установе даде пређе дакле, него што би сва та дела Милошева прегледали, морамо једним кораком ступити у Србију заробљену, и први пут од господарства турског отету Кара-Ђорђем, који је на себи носио печат сурове госпоштине, грозне добродетељи, нечувене одважности и невиђене слабоштине. За човека овог, који после толико проливене крви и јуначких жртава, није умео отачбини својој да даде стално уређење, рекао је први Наполеон у Бечу 1809. године ове знамените речи: «Кара-Ђорђе је један од оних грдоба, које потресају земљу где год стану,

ал који при свем том ништа зидати незнају!»

Ђорђе Петровић — који је познат код нашег народа под именом Кара-Ђорђе, рођен је 1770. године у селу Вишевци од простих и сиромашних родитеља. Њега је Бог обдарио био чудном суморном ћутљивости, која као да му је само за то с више дана била, да побуне и завере ствара, и отуд на себе и на своју главу ил највећу срећу, ил најгрознију и највећу несрећу да навуче. Овакве људе, кад промисао божји у средини једног заробљеног, у невољи и неправди пиштећег, народа створи, онда му он на углед ставља престол илити најужаснију смрт.

Управ у оним знатним за Француску годинама 1800 до 1811, просијала је и Црно г-Ђорђа слава, која се је у то исто доба по целом свету разнела. Његово јуначко име спомињато је било у свакоме друштву, његова нечувена освајања и скоро непоњатна неустрашивост и српско безпримерно јуначтво у биткама, подсећа нас на саме Шпартанце, те он беше предмет свакидашњег разговора. За

Србију, ову малу земљу што је у земљопису једва са малом тачком означена била, није нико знао, нити се ко бринуо да знаде ко станује у њој; али кад се за Кара-Ђорђев устанак разчуло, цео се свет са њоме занимао. Један свињарски трговац, са неколико тек хиљада простих људи као што је и сам био, за пуних петнајст година ратовао је противу големе турске силе, коју су најславнији ђенерали њезини предводили, те стопу за стопом отимајући прогањао их је из своје миле отачбине.

У великим варошима, пред дућанима, где се обично ликови свих славних људи продаваху, гомилама врвио је свет, да види његову слику, која беше са цртама јако означеним, погледа страховитог и високог чела, које га је издавало као да је био господар целог света, ма да је био насликан у своме народном оделу, које до смрти своје нигда није оставио био.

На јавним местима, по рогљевима улица, по зборовима около цркава и манастира, скупљао се је народ около гуслара, који су у

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА
„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ"
БЕОГРАД

бесконачним песмама приповедали ил певали јуначка дела једнога пастира тако, да је народ у заносу усхићења све рукама пљескао.

Детињство Ђорђево протекло је у жалосној самоћи. Он није знао за забаве и радости млада човека. Неки тајни ал неутолими нагон за слободом набављао му је сладости у грубом занимању пастира, где је он уживао потпуну слободу. Још кад је са свим млад дечак био, на поглед Турчина, овог мрског господара, кипила је крв у њему, севале су му очи, те је избегавао да се шњима састаје, а стада је своја водио све по пољима од обиталишта људских удаљеним и неприступним, те је он ту често проводио читаве седмице, а често проживео је ту и по читав месец дана, без да се кући својој враћао. —

Шта ли је већ сневао овај прости дечак? Нису ли пред њега, кад је певајући јуначке песме потресао своју тиху пустињу, сенке старе Србије, негда слободне и ратоборне излазиле? Ил је можда при трајућој

појетичкој и светлозорној ноћи са истока слатка која дражесна вила од Шумадије пришапнула му сјајни санак будућности, проказала му све крваве бојеве, непоњатна освојења и увенчала гордо његово чело круном?—

Једном кад га је мајка његова враћајућег се дома запитала: «Ђорђе дете моје! кажи ми, зашто ти волијеш живити у дивљој пустињи него у кругу нас сродника твоји? Зато! рече јој горди младић развлачећи усне своје смејом презрења: «јер тамо је роб слободан!»

Тако је пролазила прва младост Ђорђева. Мало позније немирни и слободни дух његов побуди га да почне са свињама трговати, ма да довољно новаца за ту радњу имао није. Срећа га с почетка добро послужи, и он беше међ својим простим сељацима довољно чувен и радо виђен. Но он је богатство без слободе презирао. «Ја ове новце, рекао је он своме староме оцу Петронију, који га савето-ваше, да се у будуће бољма пази са Турцима, у толико само поштујем, што их скорим могу заменути за барут и олово!»

II.

Јаничари.

Једног зимског вечера седила је породица Кара-Ђорђева у својој ниској колеби; жене су лан преле около једног стола, над којим је тињао жижак, што је о греди висио и остали простор од колебе осветљавао. Мушки су плуг преврћали и оправљали. Уз један ћошак од огњишта седио је стари Петроније певајући по обичају своме уз гусле једну народну песму, која је узносила и у звезде дизала негдашњу славу старе мајке Србије.

На једанпут отворе се врата од колебе, на прагу њезином изкрсне човек стаса високог, који је имао бунду на леђи, а на глави шешир са широким ободом, и пре него што је са прага кућевног унутра корачио, гледао је оштро на пољу лево и десно, и кад се потпуно уверио да га нико не гони, уђе унутра, затвори врата и подупре их леђима; у десној руци држао је јатаган, а леву је наслоњену држао на пиштољу, што му задевен беше за кожним појасом.

«Отац!— благослови ме, а ти мати моли светог великомученика и победоносца Ђорђа, да ми бегунцу буде у помоћи,» рече човек у полу радостан.

«Ђорђе, жалосни сине! шта је теби? повиче старац, ширећи дркћућа наручја сину своме.

— „Отац, ја сам отојич убио Турчина једног“ одговори Ђорђе одважно.

— „Тешко менн жалосници! повиче обнезнањена мати, те склопивши руке своје рече: „Господе, ја ти се молим смилуј се на дете моје!“

„Кад сам се враћао из Шипровата у Вишовце,» настави Ђорђе» враг нанесе на мене неког агу јаничарског; он је ишао на коњу а ја пешке и како ме стиже, горопадно ми рече: „Псето каурско, натраг, на капу доле пред твојим господарем!» На ове речи ја му неодговорим ништа, но навучем шешир свој већма на очи, без да сам га и погледати хтео.« Он се на ово ваљада разљути, опали

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ БЕОГРАД

пиштољем на мене, а ја видиш, овим јатаганом размрскам му главу Сад више нема за мене опстанка овде, ја идем у гору код браће моје ајдука, да отуд калим срдце своје на душмана отачбине, а ако тебе отац буду Турци мене ради гонили, онда ћу ја натраг доћи и предаћу им се!»

«— Проклет да си и овог и оног света ако се не вратиш,» рече му дркћући отац, а Бог милостиви нека ти је на помоћи!»

У овај мах зачу се да неко бакће око куће, ево га где већ на врати куца.

Старац Петроније брзо скочи са свога седишта, те испод сламњаче извуче своју шару, стане с њоме пред сина, остали људи који су у соби били дочепају у руке косе, а мати у највећем очајању узе неко подугачко копље, па нескидајући очију са мужа и сина, стајала је као укочена.

За неколико магновења владала је у соби нема тишина, која је довољна била да изрази овај ужасни призор, пун забуне и очајања.

Од ових очајника неби се ниједан жив у руке предао. Њихов јуначки поглед пуказује чудну одважност, коју перо није у стању описати.

Сад се зачује друго појаче куцање на врати.

«Морам ја томе крај учинити!„ рече одважно Ђорђе, тури јатаган у зубе, а пиштољ узе у десну руку и снажно отвори врата од куће, у намери да напоље изађе.

Млада једна девојка показа се на врати и одма утрча у собу.

«О спаситељу мој будите благословени! проговори мати падајући на колена благодарећи Богу што их је беде сачувао.

«Ја сам браћо, — ја твоја заручница мој јуначе Ђорђе!»

«Јелице, слатка и мила моја Јелице! рекне овај млади човек и притисну је са љубавним осећајима на срце своје.

— «Ја сам изчекивала да ти Ђорђе к мени дођеш, видела сам те кад си у кућу ушао»... «ви остали продужи она,» небојте

се ништа; мој отац и браћа, засели су на крај села; на један уговорени знак, наши ће суседи дознати за долазак Турака и вас ће за времена о томе известити.»

Бежи сине мој одавде, док је још за тебе сигурно,» рече старац са одважношћу неком.

— Јадно и жалосно дете моје, рече мати, небом те преклињем бежи!

„Уклони се Ђорђе, рече уздишући млада девојка.

«Јелице . . . кад теби због ом казати морам и кад се с тобом растајем, онда враћам ти и твоју задану реч натраг, рече младић кратким ал тужним гласом.

— „Непримам ја то мој Ђорђе! Ја ћу теби верна остати и чуваћу задану веру и у сретно и несретно доба.»

— Но ја сам Јелице прогнат, и то можда за навек ил на дуго време.

«Јест ти си прогнат и ти се одавде уклонити мораш што си убио Турчина . . . једног од наших мрских господара. Слава и

хвала нека ти је за то јуначко дело, мој храбри заручниче!»

«Јелице! ти можда и незнаш, да ја сада у гору идем да отуд са браћом мојом ајдуцима нападам на Турке, гонитеље наше.»

„И ја ћу Ђорђе с тобом. Хоћеш ли да нас још ноћас венча попа? реци Ђорђе! хоћеш ли?

«Шта ћеш сирота девојко, зар хоћеш да ти на дар свадбе донесем живот жене једнога хајдука? рече Ђорђе. Затим настави опет прекинути свој говор: «Јелице молим те узми твоју реч натраг, нема свадбе код једног бегунца!«

„Ја ју никад натраг узети нећу, одговори Јелица.»

„Е добро, твој сам и овога и онога века моја мила Јелице.“

Младо девојче паде у наручија своме младожењи.

Јелице слатка душо моја, рече јој Ђорђе, добро рассуди шта радиш и шта може после и од мене и од тебе бити. Проклети Турци

гониће сваког који мене љуби, па ако они светећи се мени нападну и на тебе, ах Боже мој Боже, како ме ова помисао љуто узнемирује!

«Иди и небрини се за мене Ђорђе, ево ко ће ме од насиља њихова сачувати и одбранити одговори мирно девојка, па истргнувши из корица нож, који јој је у недри скривен био. Ово је једини адиђар, који оста још у рукама жена кукавне Србије, рече она горко смешећи се.

«Сузе, може бити прве у животу његовом потекле су му низ отворено лице, кад је праштајући се невесту и родитеље своје грлио.

«Због ом отац и мати, због ом Јелице, ја, ћу се за све вас старати. Тешко ли си ономе, који вас само за длаку на глави дирне. Сад је већ суђено да вечити бојак бијем с Турцима,»

После ових речи нестане га.

Овај јуначки ал жалосни призор, решио је судбу Ђорђа Петровића, решио је уједно и судбу — Србије.

Од часа оног, кад се по народу разчуло да је Ђорђе отишао гори у ајдуке, оваки призори често су се по целој земљи свакојаким видом показивали. Народ је руљом у хајдуке одлазио.

III.

Ајдуци.

У ајдуке, или ти да боље речем у горске пустиње, ишли су обично Србијанци из равнице, који су били право и неправо гоњени од својих немилих господара. Оптужени бегао је у стародревне шуме, где је налазио своју потпуну слободу, пошто се је напред удружио са онима које је раван случај у гору довео. Несрећа била је општа. Они су живели у заједници братској и по предходном договору, нападали су и убијали они само Турке, којима су често отимали новце, које су ови из Београда у Цариград шиљали. Они су од својих земљака као пријатељи примани били у села; сељаци сакривали су их по својим колебама, давали су

им рану и подказивали су им намере турске, а кад што су им и у помоћ притицали; где који од хајдука нису се до пролећа у гору повраћали, осим ако је какав важан нападај потребовао општу потпору од свих савезника.

У доцније доба, кад су се Србијанци често бунили и устајали на оружје, несретна њихова родбина и нејач нашла је прибежишта и заштите код ајдука; старци, жене и деца остављали су били своје куће, и настанили су се са стоком у гори; од куда су опет кроз сто невоља рану носили мужевима, деци и браћи својој, која су у равници са Турцима бојак били.

После једне године, одкако је Ђорђе отишао у хајдуке, он постане њихов предводитељ и управљао је своја нападања тако вешто и неустрашимо, да су Турци одма осетили, да код ајдука српских мора какав вешт и неустрашими вођ бити. Ајдупи су с почетка нападали само на путнике, отимали кад и кад царску касу, но са Карађорђем

почели су нападати на Турке по паланкама и самим градовима.

С дана на дан откривала је турска полиција неке потајне завере, које су народ близу планина стојећи за устанак удешавале; — оваке непрестане прилике и кретања народа обелодањивала су, да је завера противу Турака далеко разграњена и да је побуна народна на прагу.

Пред четама које су ваљано наоружане биле, Кара-Ђорђе је при сваком боју показао ванредно јунаштво и највеће пожртвовање, а редовима непријатељским задавао је страх и ужас. Па кад је међу њима само какови пролом спазио, одма је то на своју корист употребио, секао их је као репу и мртвим њиховим лешинама поља је покривао. Своје је момке јако чувао да лудо не гину. Никад се он није хотео шњима упустити у отворену битку, где би голема турска сила могла његову малу чету застрашити и чувао се Турцима издати снагу своју да ју они виде.

На халовитом вранцу Ђорђе, у лицу

црн, са цртама јако израженим, које су дуге црне власи окружавале, његово угрожателно чело, страховити поглед, стрепећ покрет, гордељиви стас; Ђорђе, прости Србијанац у своме простачком оделу, чињаше се да својом вољом над свима влада и заповеда. Никад побеђен а свагда победитељ, постао је овај вођа ајдука страшилом турске војске. У своме сујевјерју они су му и неку волшебну силу приписивали и прозвали су га Кара-Ђорђем.

Наскоро после неколико изгубљених битака примети турска власт, да је ова борба ајдука почела на себе узимати прави политички карактер, јер на многи мести где су се ајдуци и Турци побили, долазили су обитаоци равница, па кад су заједничког непријатеља побили, они су се враћали својим кућама, те чинећи се свему невешти, радили су своје послове.

Једва једаред увиде и горди падиша, да он без употребљења велике силе, неможе и није у стању ове ајдучке чете побити и рас-

терати, које с дана у дан све смелије и слободније постајаху, а које остали житељи подпомагаху. Сад се прибегне лукавству а од нападаја се одустане. Паша београдски, где је била столица управе Турске, добије од султана налог, да страховитом ајдучком вођи потајно сјајна предложења учини. Као награду — за његово лично покорење, обећао му је паша у име султана, да ће бити ослобођен од самртне казни, коју је на себе навукао убијством јаничарског аге. Кад ово није помогло, онда му паша нуђаше грдну своту новаца и високи чин у турској војсци, али све те понуде одбацио је ђорђе презрењем од себе.

— «Кажи онима који су те послали,» рекао је он нудиоцу турском, — «да ја нетражим у Турака ни богатства ни госпотства, ја ћу њи, као угњетаче и тиране отачбине моје све дотле гонити, док уз мрзост моју буде се раме ово држало, и док и једна једина капљица старе оне српске крви, кроз моје жиле текла буде. — Ја ћу до гроба

мога остати њихов неумитни судија и ужасни осветник!“—

После овог одговора видеше Турци, да мудрог и лукавог вођу ајдучког, не могу за златан ланац да привежу; зато сад поставе велику цену на његову главу, кућу му са землом сравне а земљу од оца отму.

Стари Петроније дође сад у највећу невољу, а за сачувати главу своју, склони се код Јеличиних родитеља. Но гостопримство Петронију од пријатеља указано, довсди ове у опасност и без да њега спасти могу; јер Турци на све стране распитују за њега и траже га. Ђорђе сад намисли да страној земљи повери родитеља свога, једино добро које је још на свету имао. Три су већ године прошле, од када је он оца и мајку своју оставио и отишо гори у ајдуке. Једна мајка његова већ је била умрла, јер ју је жалост уморила. Млађи брат његов био је већ у бегству, а бедни отац нема ни камена од огњишта свога, где би бар седу своју главу наслонити мого. . . . Ова голема несрећа,

ово ужасно опустошење очина дома, све је то Ђорђево дело. Горском ајдуку при помисли на ову несрећу и погледом на ово дело, да пукне срце од жалости; његова мрзост на Турке ускипи сада до залуде: «Они — они су сами“ — викао је он у највећој јарости својој, — «извор и узрок толикој беди и невољи мојој, на њима ћу ја једнима калити срце своје за несрећу свију својих!»

Бледи месец са својим жалосним зрацима у поноћно доба осветљаваше човека једног на гробљу вишевачком, који се богу мољаше клечећи на гробу једном. Дубоки уздаси тешке туге и жалости потресаху прса његова. Неколико већ пута устаје он и опет пада на камени гроб, који је већ био маовином обрастао, љубећи га, сузама обливао. Уједаред устаде срдито са гроба тога и рече:

«Због ом мајко моја . . . ја ћу те осветити!» — затим се баци вранцу своме на рамена, чију узду из руку својих испуштао није, и лаганим ходом упути се колеби једној, што је на крај села лежала.

На знак један отворе се врата од колебе, неколико људи изведу једног очајног старца и метну га иза коњаника, који се саже и пошто проговори неколико речи, загрли и изљуби своје пријатеље рекав им: «хвала вам браћо, због Јелице!» — и одлети као мућа.

Кад дође близу Саве, која дели Србију од Аустрије, Кара-Ђорђе сјаши с коња, прихвати свога старог оца и водећи га под руку дође до једног чамца, који је био привезат за брег, код ког су стајала три ајдука спремна, да га на миг свога господара од обале отисну.

Но у магновењу оном, у ком је стари Петроније требао да остави место рођења свога, обале потока, сведоке прве жари и љубави, поља, која је он својим знојем оросио, земље, где почивају кости његових старих родитеља и миле дружине — седамдесетогодишњи роб нехтеде тако скупе слободе — сузе облише му његово старо лице.

— „Ђорђе — мило и добро дете моје!“

— рекне он уздишући — «у ово моје старо доба горак је лебац у туђини, ваздух је смртоносан којим се тамо дише, хајде да останемо овде, — ја ћу сам ићи до паше; приклињаћу га сенком свог љубимог сина, ког је скоро изгубио, молићу да ти опрости и да те мени остави. Покори се сине Турцима . . . та добро знаш, да су они и тако наши господари!» . . .

Ове последње речи дирнуше у срце Кара-Ђорђа, он је отачбину своју више свега љубио, нови боли почну га мучити. Он виде да су угњетачи отачбине и саму српску крв у родитељу његовом изкварили.

«Отац!» — рече он озбиљним гласом, „одавде се мора ићи и то што брже, Турци за нама већ иду, а ја сам се Богу заклео, да ћу вечити рат водити са овим господарима. Хајде — да се седа у чамац док је још безопасно за нас! ! !»

У том магновењу кад је те речи говорио, зачу се пуцњава пушака. Ово су Турци од Босне, који се бију са ајдуци гонећи

Кара-Ђорђа, но овај се њиховом дочеку надао, те је у крај друма поставио ајдуке да закриле бегство његово.

Крајње је време наступило да се одлази. „Отац!“ проговори Ђорђе ублажавајући мало свој крупни глас — „заклињем те именом моје блажене мајке која нас од горе гледа . . . . хајде да се иде!“— и повуче га к реци.

Но старац Петроније одупре се, бацајући свој жалостни поглед около себе.

«На овој сам земљи живео, на овој хоћу и да умрем» — прошапута он, загрли очајно из све снаге једно дрво, које је близу њега стојало.

Топот коња зачу се. Тане једно удешено беше баш на оно дрво, за које се старац оберучке као утопљеник држао. Сад се већ више неможе побећи.

Ђорђу се коса на глави диже, мртви зној пробије га, очи му се замуте и у највећој забуни рече: «боље да умре нег да жив Турцима у руке падне!» клекне пред отца и замоли благослов од њега . . . . јатаган

му у срце сјури, и са крвавим оружјем у руци, опијен, збуњен, ван себе од жалости скочи брзо у чамац и за часак нестаде га.

IV.

Милош.

Кнез Милош, јунак од Србије, рођен је 1780. год. у сиромашној колеби у Поцерју. Оцу његовом беше име Теша а матери Вишња Теодоровић, обоје су били ратари. Мати његова Вишња имала је још једног сина од првог мужа, који се звао Милан Обреновић.

Страсна љубав, тесно је везивала ово двоје деце и да је ово чувство годинама све већма ладнило, оно је доцније на против до тог степена дошло, да је Милош презиме свога оца Теше напустио, а име свога брата узео, те се од тога доба, па све до смрти своје звао и он Милош Обреновић, које је име он прославио и узвисио у народу своме.

Код нашег простога народа, љубав братска је претерала све границе фанатизма. — Име брата јесте најсветији и најтврђи

савез — остало сродство пак долазило је у други ред. Брат се заклињо братом и ова је заклетва света, а да би се овај вечити савез јединства и слоге братске далеко разгранао, мудре старешине српске, примиле су и освештале ову моралну снагу слабијег цротиву јачег; а два искрена пријатеља од туђег дома и племена, сједине се именом светог Јована пред олтарем божијим и назову се „побратими.“ Ово својевољно сједињење добије заклетвом светињу неповредиву и свеза је ова тако исто јака као и сродство по крви.

Побратими деле савесно између себе добро и зло, једнаке имају цјели, у бојевима бију се један поред другог и враћају се као победиоци — или гину заједно.

Још и овога часа поред свију непријатељских покушаја, да Србе раздвојењем ослабе, у сред 19. века — може песник наћи у дичној Србији верне обрасце обичаја из библије и Омира.

Старији син Милошев звао се Милан. Кнез Милан — ова једна политичка жртва, која се као што је опште познато, једног јутра попела на књажевски престо од Србије, да на вечер у гроб зађе. Ово је једини владалац српски, који је имао срећу кнезом српским бити, а да ни једног званичног акта не подпише, и коме за сво време његовог живота, нити светлости ни сијателства титула дата није, па ни од самих његових подајника, које он нигда увредио није. Он је несретнији био и од самог младог цара Уроша; овај је бар имао с почетка власт у својим рукама, коју су доцније великаши српски од њега преотели — али великаши српски Милана и у гроб положише, а власт му, која му је од оца преостала — недадоше. А зашто? зато! — што су тражили да га за наслједственог кнеза од Србије, коме је отац још'те за живота свога власт предао, — Турчин потврди и да они до потврђења тог, као непотврђени земљом управљати и владати могу.

Милош — у првим годинама детињства свог, није као и остала сеоска деца никаквог изображења имао. Он је с почетка помагао оцу своме у пољском раду. Чувао је стада, а двапут преко године ишао је са братом својим у Далмацију, да своју марву тамо боље прода. —

На овом далеком путу, долазило је просто дете у додир и са становницима варошким, виђало је обичаје и живовање њихово. Спрва био је само гледалац у промету трговачком, доцније пак и сам је њоме управљао, те мало по мало упозна се он са правим начином живота, са природом људи и ствари, Обдарен духом проницања, а при том разборит и вешт у познавању људске природе, које је најважније знање за онога, ком је суђено да над другима влада.

Кад год се са путова ових у своје село враћао, свагда се опет лаћао свога пољска рада, али му овај већ није од срца ишао, јер је почео мрзити на њега. Дух његов, који је за слободом чезнуо, није га могао

са животом проста земљеделца задовољити, нити је он марио више, за уживања свог млађаног доба. Мутне су га мисли обузимале, душа је његова чезнула за непознатим — ова морална бољетица која мори и упропашћује толике младе људе, поче сад и њега морити. Он — рођени роб! — сањао је о некој независности и слободи своје отачбине — бој и слава беху му свагдашња мисао.

Неодолима чезња за слободом, водила га је у пустињу да потражи места где недосцева жива душа. Тамо је он водио стада своја где се веселио, певајући из гласа јуначке песме, што је од своје мајке као мало детенце научио, Песме ове биле су тако да кажем: плач раздражених робова о некадањој слави и госпоштини својој, оне су описивале бившу срећу отачбине, а у небо су дизале и вечито славиле имена оних јунака, који су за веру и отачбину изгинули.

Једном — кад је једну такову песму отпевао Милош, у највећем одушевлењу за-

нешен повиче: „Та и ја једном кад велики будем, морам противу Турака војевати, да осветим моје Отачаство!“ —

Јели какав унутарњи глас предсказао маломе пастиру, да место ово које је њему случај означио није за њега? — или је можда, занешен и усхићен славом српских јунака, почео само да говори у народу оним језиком, који је до сада нечувен био? — Доста, да он није више ни један час, што му је за одмор служио пропуштао, него је почео изучавати на изуст народне песме, које тиранија и турска власт уништити није могла. Једном, кад се дома вратио, приповедаше му деда његов, једну лепу јуначку приповетку о «Краљевићу Марку,» како је овога клетва очина до тог срамног понижења довела, да је отишао у Турке да њима служи, но кад га је савест гонити почела, а он нашав се у боју супрот Влаха на Ровинама 1392. јурне на шарцу своме међу једноверну и једнокрвну браћу као непријатељ, вичући у највећем очајању: „Мили Боже

буди ми у помоћи, да први у овом несретном боју погинем!» —

„Његова молба се испунила“ — придода старац. «Марко је тешко сагрешио, али је грех свој смрћу својом опрао. — Нека му је лака земљица!»

„Вечита срамота нек је Краљевићу Марку!“ — повиче са највећим гнушањем Милош, гледећи укоченим оком у деду, који му је ту приповетку приповедао.

„Мир Милоше!“ — рекне му деда — „Бог је Марку судио, а нама ваља ћутати!“ —

„Деда! — неможе се опростити ономе ни овога ни онога века, који изда своје отачаство!“ — одговори Милош заданут неком непознатном силом —

V.

Милош и Милан.

Ово неограничено и ово прерано чувство отачаствољубља подрањивао је у Милошу брат његов „Милан.“ Горди и напрасити карактер овога, није лако снашао окове ропства. Частољубиве мисли њега су од свију страна напајале. Детету још од 12 година повераваo је двадесетогодишњи младић све своје намишљаје.

Милошево широко чело, замишљен и озбиљан поглед одговарао је потпуно његовом телесном саставу. Био је нестрпељив и ватрен а велики познавалац људи и њихових карактера, а највећи противник лизица и ништавила људских, који клањаху и метанисаху пред гњилим домаћим непријатељем.

Милош је у сваком погледу срцем и душом слушао брата свог Милана и свагда је заповест његову, са највећим задовољством извршивао. Прва и најважнија наука,

коју је од брата свог научио, била је та: „гадити се од Турака и вечито их као скотове мрзити.“ За време Кара-Ђорђевог устанка противу даија, Милан се налазио међу првим борцима за слободу српску и јуначтвом својим, попео се на степен војводе од Ужице, Рудника и Пожече. Дуга покорност Турцима његових родитеља, њега је као тешко олово тиштала и он није могао појмити, како да народ један тако дуго може трпити над собом тиранију турску, стога је подрањивао у Милошу ону одважност за слободом. Приповедао му је о јунацима српским. Често му је говорио о скорим бојевима, који ће супрот Турчину да се одпочну. Ово је био прави сан живота Милошева.

Устанак Кара-Ђорђа противу даија, нашао је одзива у њиовом срцу. Свагда, кад год су чули да је народ српски на овој ил оној страни на оружје устао, срцем и душом оба брата била су одма тамо. Јел се дочуло да се гдегод бој бије, то су они од свег срца желили победу браћи својој, а кад би се та

њиова жеља посве обистинила, они би се оба тада топили у радости својој, — но ако би се што противно догодило, то су браћа била снуждена до очајања.

Оваким је духом задахнута била сва омладина Србије. Сваки је осећао овај ускип, ову худу срећу српску. Сваки је осећао како с дана у дан срце раздире спомен негдашње независности српске и дубоке осећаје срамног робства, ког сада подносе. У последње доба, где су се ајдуци као из земље на све стране појављивали и њиова лепа срећа у бојевима, пробудила је у сваком Српчету лепе наде за будућност. Но кад се међу ајдуцима прочуло, да је Кара-Ђорђа нестало и да је пребегао у Аустрију, да заклони главу своју од погибије, на коју су Турци голему цену ставили били, они су опет заузели били своја стара места, а житељи равница остављени сами себи, подпали су поново под власт турску.

Но поред све ове вреве за устанком и побуном народа, што је међу Србима сва-

ким даном расла, ипак је с друге стране међу самим Турцима тињала једна стихија дивље необузданости; та је била необузданост — самовоља Јаничара у земљи. Паша београдски исто се тако плашио њи у своме пашалуку, као што је од њи презао и сам султан у Цариграду.

После оног последњег рата између Аустрије и Порте, у ком су јаничари цару своме велике услуге учинили и управо да речем образ му осветлали, они се тако погорде и осиле, да над собом нехтедоше више ничију власт признати, особито пак у оним пределима, који су од Цариграда удаљени били. Ту су они страх и ужас месту и самој околици задавали.

У унутрашњости Бугарске и бреговима старе Маћедоније, која је стајала под управом Јаничара и које је предводио далеко чувени паша видински Пашван Оглу, ове чете састављене и искупљене су биле из самих ајдука или грчких клефта, а међу њима било је и самих незадовољника и про-

бисветова турских, који су навикли били за оног војевати, који би им више платио. Ови људи, час су услугу своју нудили којем паши што се од султана одметнуо, час су опет пристајали и са оним народима, који су супрот паше устајали, а свуда их је само она једина цјел водила, да само ономе услугу чине, који им највише плати, ма тај и крвни непријатељ њихов био. Ова је чета управо била плаћена маса из Турака и Хришћана састојећа се.

Чете ове — што је још најгоре било, нису добивале никакву плату од својих старешина. Оне су обично рат водиле о свом сопственом трошку, опустошавале су и пљачкале сва места, кроз која год су пролазиле. Она места, која су они за своје ратно позориште изабрали, морала су све њихове самовољне намере, па још к тому и личне им услуге чинити. Народ српски често је био несретна жртва ових силеџија, кога су они до Бога кињили и до голе душе опљачкали, па опет зато власт турска, која је

Србијом владала, није их од насиља ових бранити хтела, но их је још и сама она харала и пљачкала.

Несретна Србија дошла је била већ до очите своје материјалне пропасти, големо насиље и свакдашње неправде, доведоше Србе већ и до очајања.

Почеше се већ и знаци неки међу народом показивати, који предсказиваху скору побуну.

Неки тајанствени дух, који од запада у Србију дошао беше, покретао је од неког доба стољетне растове Шумадије, пробијајући љуто сва српска срца. И сами старци, који су се дугим временом трпљења свакоме злу навикли, предали су се већ вољи божијој; но ипак почесто су почели такове разговоре водити, који до данас још од њих нигда нису чувени били. Старе народне песме, које су до овога часа само у страху и највећој тишини певане, сад се наједаред захоре из колеба, њања и јавних места. Место жалосне успомене, које су негда песме тако-

ве код слушалаца производиле, подстакнуше сада у народу највеће одушевлење и радост, које му је давало уверење да тако неможе за дуго остати. Гусле и тужна харфа заробљеног народа, сад су почеле гудити гласом ратоборним. Сами свеци у својим песмама опомињу народ, да незаборави на изгубљену слободу своју. Више Србије на небу ведроме, вргоше већ и свеци знамења своја, која јасно говорише, да је земан дошо да се војевати мора и да ће крв мусломана потоком тећи.“

Одкуда је дошло ово задахнуће, што је подстакло овако уображење и улило у срце љутоме лаву неугасиму жеђ за слободом и осветом? То нико није знао, ма да је сваки у себи чуо, да му то задахнуће на уво шапће: «Устаните на оружје, време је!» ....

Народ је српски на све стране испуњен био духом ратовања. Још се није побуна нигде појавила, нити се невина крвца пролила, која би народ на освету изазвала. Чуо се само из далека велики немир — бур-

на разјареност народа, која обично као гробна тишина предходи свакој бури што наскоро долази, кад народ намисли светити се силеџијама својим. У такој грозничавој тишини дошла је била већ и година 1792.

Научени људи говоре, да је глас оног страховитог виора, који се у Француској подигао био, одјекнуо чак и на истоку и потресао до саме унутрашњости и земљу — Србију. Неки опет мисле, да је и устанак српски био једна од оних грана француске револуције, која је имала да цео свет обиђе.

VI.

Устанак Срба под Кара-Ђорђем.

Устанак народа српског, који је 1796. год. по целој Јевропи одјекнуо, јест једна од најглавнијих епоха у српској историји.— Сад се већ оружје из руку испуштало није, но једно је само пред очима било — одупрети се сили тираније, те збацити са себе ропске окове турске. Из овога проистекоше све јаче завере и побуне у народу, док се неодпоче и проливање крви.

Претераном тиранијом турском нагоњени народ српски — скочио је на све стране на оружје против својих угњетача. Општи устанак, који се до сад у Шумадији у повоју налазио и Кара-Ђорђем отпочет, — сад се по целој земљи распламтио. Сваки, који је год оружје носити могао, подигао се са пушком у руци супрот својих тирана. Сви су се заклели Христом Спаситељем на самом олтару, да осветничко оружје дотле

неће из руку пустити, док неповрате отачаству своме изгубљену слободу и не сруше са себе срамни јарам турског робовања. —

Жестока и голема насиља и изнуђења јаничарска, превазишла су већ сваку меру. Оно мирно стадо робова, које се судби својој било предало, није могло дуже јарам ропски да сноси. Страховити глас: «на оружје!» — потресао је Србију од једног краја до другога. На уговорени дан, усташе сви листом на оружје и заузму сва равна поља, вароши и паланке; а из средине њихове искрснуше вође ваљане и неустрашиме, који као неки исполини изгледаху у време саме побуне као да из земље ничу, тє који су само зато од Бога послати, да у таковим потребама, сили непријатеља неустрашимо на сусрет изађу.

Бој се одпочео на живот и смрт, без примирја и милосрђа, између робља и њихова господара. Са једне и друге стране зајам се немилице враћао. Небо је са густа дима пушчанога потавнило, крв потоком тече, прорицања старих људи испуњавају се. —

На први глас пушака — ево и Карађорђа међу народом. Он је ишао тражити прибежишта у Угарској, одкуд му је лакше било споразумети се са браћом, који су склони били за сваки посао. Он је тамо служио у једној регименти као подчасник, и ту је себи прибавио вештину и науку у војевању. Прве пушке које су на Турке опаљене биле, њега су у Србију натраг дозвале, и у тај пар кад пређе међ ајдуке, нитко није ни помишљао да му предвођење преотме.

Сместа искупише се около њега људи, који су народ на побуну и устанак навели и који су под собом више чета наоружаних имали: Милан Обреновић од Поцерја, најпоузданије војводе ајдучке, Станоје Главаш, Вељко, прота Ненадовић и поп Лука Лазаревић, који је побунио народ са оне стране Колубаре. Овима опет придружише се и сви они људи, што су по неколико усташа на своју руку око себе искупили, те тако се је прве ноћи, кад се Ђорђе усташима придру-

жио — видило на гори Ивановској 500 наоружаних људи, који су се свемогућим Богом и његовим распетим сином Исусом Христом заклели, да дотле оружје оставити неће, док не стресу са себе ропства ланце и док земљу од проклетих Турака неослободе.

Од ових ратника изабран буде Карађорђе за врховног вођу побуњене Србадије.

Красно и са неописаном срећом, вешто удешеним плановима, отпоче он свету борбу, којом уједно реши и судбу народа српског. У свакој битки, у сваким мањим сударима беху Турци потучени. Власти турске из села и вароши брзо су прогоњене, поједине турске ханове и паланке попалише усташи, из дана у дан губише Турци једно место за другим и њихов се опстанак у Србији почео колебати.

Ова војска српска није била више као проста ајдучка чета, од које се народ отуђивао, коју би власт турска могла покорити и под бич ставити и коју би неколило хиљада људи послати из Цариграда —

могли свагда кад год би хтели лако уништити, ту се је цео народ на ноге подигао, и са оружјем у руци огледао са свој господари. Чете су његове по војничком начину потпуно удешене биле, борци су страховити и непобедими, и то не по броју људства, већ по сталном напору, очајним јуначтвом вољно живот свој отачбини на жртву приносе.

За време овог десетогодишњег војевања и непрестаног проливања крви и то од 1796. — 1800. год. прост један војник, за ког се пре ни знало није, јуначтвом се својим попео и узвисио над осталом јуначком браћом својом. Име његово расчуло се у народу српском као и име Кара-Ђорђево. Као млад деран од 16 година, ступио је он у редове српских бораца као прост војник и ради показаног ванредног јуначства на Ужици, постаде и он војводом побуњених Срба. Њега је поред храбрости своје особито одликовала бистроћа ума његова.

Вештина у војевању и ладнокрвност у боју били су главни узроци, да се је до војводског сана узвисио, што му је неограничено поверење и истиниту љубав у народу прибавило. Тај човек био је Милош Обреновић, кога је народ исто онако као и Карађорђа поштовао. Турци пак са своје стране држали су га за најлукавијег и највештијег војводу побуњених Срба.

Небројене жртве и толики бојеви у којима се крв народа немилице проливала, нису могле без никаква успеха по народ остати. Године 1806. Турци су од Срба на све стране потиснути и у градове затворени били и кад су их војском опколели, заузеше они сва села и утврђене вароши, те тако мало душом одануше.

Сад се показала нужда, да треба заузета села и вароши грађански уредити, која би уједно сједињена била са војничком влашћу, јер је сва власт искључиво у рукама Кара-Ђорђа била. Заслуге, које је он првим даном ајдуковања свога стекао и велике

услуге, које је он отачбини својој првим даном побуне српске учинио, изодавна су му место већ обележиле. Кара-Ђорђе буде једногласно изабрат од целог народа за врховну правительствену главу.

«Али ја сам невешт и неумем земљом управљати!» — одговори он са свим искрено.

«Ми ћемо се с тобом саветовати!» — одговоре војводе.

„Ал због моје љутине нисам вешт друге управљати — до моје војнике. Мени се неће допасти многи говор, па ће мој пиштољ често пресуду донети онима, који много умствују. Ја вам то напред кажем!“ —

«Строгост је нужна!» — одговоре му ови.

«Е добро, нека буде тако! .... Милош е синко! — придода он: Ти си мудар и паметан, ти ћеш ми у томе помагати!» —

Са великим усклико̀м и одушевлењем прихвати народ ове Кара-Ђорђеве речи, коме се таки власт диктаторска, како у грађанским тако и у војничким стварима над целом Србијом преда.

VII.

Кара-Ђорђе врховни вођ српски.

Заиста врло је чудновато расматрање једне са свим просте и неукроћене нарави, која се сударa са сплеткама изображења и потребама реда.

Као врховни вођ побуњених Срба, остао је Кара-Ђорђе исти онај, какав је био и пре тога. Напрасит, слаб, суморан и лудо весео, издашан и ципија, добродушан и неправедан, добар и љутит а увек занешен — свакојако дакле изванредан.

Некад су га виђали људи, где кроз неколико дана замишљен, само хода и нокте гризе а том приликом неговори ни с ким ни речи. Рекнеш ли му што, он ти одма леђа обрне, без да ти и једне речи одговори. На појутарје једног благ-дана, виђали су га где као мало дете коло игра. Презирао је разкош и госпотство. Кад је у највећој срећи био, опет је носио своје обично народно

одело, његову олињену бунду и црну капу. Као врховног господара Србије, кћи његова Насика, ишла је на воду са другим простим сеоским девојкама. У месту његовом Тополи где је живио, нису га држали за више што: до ли за једног простог сељака. Он је са својом домаћом чељади радио земљу, изводио је воду на воденицу, а више пута ловио је рибу са своји суседи на Сеновици, — орао је и сејао своју земљу.

Кара Ђорђе волео је ред и послушност. Он истина да није знао писати, а једва нешто и читати, — но опет је све, па и најмање маленкости у глави тубио. Он није могао сносити спорину радње канцеларијске, но ипак је оставио намештеним судијама на вољу, ал кад су какове ствари преко разни удова доспеле и пред њега, суд је био брзо изречен и то врло строг и ужасан. Његов једини брат, мислећи без сумње да неће бити казњен, осрамоти једну младу девојку, но пошто је дело братовљево до ушију му дошло — даде га о врата своје куће обесити.

По извршеној пресуди рекао је Карађорђе ладнокрвно ове речи: «Зар нисмо ми бој били противу Турака, који нам жене и децу нашу бесчастише и зар да их ми сад као крштени Турци скрнавимо? Што је заслужио то је и добио!»

Једном, седио је Кара-Ђорђе за столом у својој ниској и маленој собици, гди је обично обедовао. Јаук и уздисај невољника допре до ушију његови, уз ово и неке неразумљиве речи, које су име његово спомињале и чује где слуга његов упућује тужећег се да после ручка дође. Но овај страховити и горопадни Црни-Ђорђе, примао је ма у које драго доба све тужбе, које су на њега долазиле и судио је без одлагања, само ако је било иоле могуће. Он никог није одбио а да га није саслушао, па и овом се приликом приближи вратима, која силовито отвори. . . .

У тај мах, кад се он на врати указа, сирота једна жена са петоро деце паде пред њега на колена вичући:

„Правду ђорђе, правду дај за нас сироте!» . . . .

«Устани жено — Богу се једном ваља клањати!» рече он громогласно. Кад се жена устрављена на ову опору заповест диже, настави он сасвим благо:

„Шта желиш од мене? — Кажи ми само, ко ти је шта неправо учинио?» —

Једна ова сиротица, кроз плач и јецање приповеди, како јој попа није хотео опојати и саранити њеног умрлог мужа, јер није имала новаца да плати за подушије, и тако је као псето у земљу бачен.

„А јели то баш тако, како ти говориш?» — запита ђорђе.

„Зеклињем ти се мојим Спасителјем да је тако!» — рече сирота жена.

«Идите децо с богом и знајте, да ћу ја судити шта буде право!“ —

Тог часа пошаље по попа. Кад дође поп, одпоче Кара-ђорђе лукавим гласом; «Отче? — врло јо лепо од вас, као што

сам разабрао — те нехтедосте оштетити свету нашу матер цркву. То је заиста похвално! . . . Но почем наши свештеници несмеду ништа од свог права губити; ето ја се постарах да платим дуг нашег брата, који је без подушија умро!“ —

Сад извади неколико гроша из свог џепа и пружи попу, које овај лакомо узе и клањајући му се до земље, стрпа у свој шпаг. Ал сад тек загрми Ђорђе: „Попе — ти бездушни нечовече! ти си недостојан са твог гадног сребролубља да носиш име христово на себи, сад ћеш искијати твоје дело нечастиво!“ —

Затим окрене се на момке, који му свагда беху при руци и који су уједно били његови чувари и извршиоци његових пресуда, што их је он као диктатор доносио.

„Ја вам заповедам, да овог попа одма живог сараните поред оног сиромаха, ком је он милост молитве одказао!» —

Заповест ова буде одма и извршена.

Страшна је ова пресуда! — Ужасно је

помислити о овој неразрешивој гатки, о овоме срцу човечијем. Није ли то чудновато да је код овог човека ванредни неки начин к правици и човечанству, доносио све страховите и ужасне пресуде?

Срдитост и освета, те обе страсти биле су тако силне у души Кара-Ђорђа, да су га направиле свирепим, иначе је био сушта доброта; шта више, кад дође к себи, плакао је као мало дете проклињући своју љутину. Увреде њему нанешене умео је опростити, но за неправде другом учињене био је неумолим, као што то показује следећи случај:

Једне пријатне вечери, седио је Ђорђе са породицом својом на једном зеленом брежуљку, који је растовом гором обрастао, а спуштао се до самог смерног дворца господара од Србије и овај од северног ветра заклањао.

Ђорђе је лежао на трави, држећи усправљеном руком главу своју, пушио је из дуге луле, често погледајући веселу и дражесну гомилицу, што је неколико стопа од њега

удаљена била. У тој гомилици била је и Јелица његова верна љуба, а покрај матере стајало је лепо плаво дете, Насика кћи његова и Чарни најмлађи син његов, који је, стојећи између матере и сестре, стрељао по дрвећу птице. Два момка Ђорђева, допратише пред њега човека неког, коме су два снопа жита о врату обешена била, те дошав пред њега рекоше:

„Господару — ево онога, који ти жито краде!» —

«Зашто си то урадио? — запита га Ђорђе са свим мирно и тихо. «Зашто крадеш жито оно, што сам ја посејао за децу своју?» —

«Да зараним моју!» — одговори му овај са свим слободно и одважно.

На ове речи махну руком Ђорђе и тиме даде знак, да може одлазити, додајући:

„Чисти одавде и немој више за живу главу усудити се да то радиш!» —

„Али господару! — овај други сноп украо је са Живанове њиве» рекоше момци

«а ми смо управо и одређени били, да мотримо на оне, који му жито краду! »

На ову нову тужбу скочи Ђорђе као опарен, исправи се колики је дуг пред човеком, и са севајућим очима и грмећим гласом рече:

«Невољо! Зар крадеш још и од сиромашнијег од себе. — Је ли?“ —

„Вуче!“ — настави Ђорђе даље, окренув се једноме од момака својих: „Од данас, носићеш сваки дан редовно по један лебац удовици и сиротама овога човека!» —

За тим тргне иза појаса пиштољ, што га је свагда при себи носио, запне га, упре на човека и горопадно изусти ове речи:

«Ти си погазио заповед божију, која вели: не кради! — а крадљивцу треба судити!» — и за овим речма окине пиштољ.

Тане управљено у главу несретника одлети у дрво, које је мало на лево од њега стајало, и отуд се одбије и подеси лепо место његово, које самртно рањено паде пред ноге господареве.

То учини Јелица, видећи да је пиштољ на несретна човека наперен, улетила је у оном тренутку, кад је пиштољ опаљен између жртве и судије те је на страну одбила оно раме, које никад донде пофалило није.

Гледећи псето — овог неразлучног чувара свог, који је пред њим рањен посртао жалостиво јаучући, Кара-Ђорђе срдито тресне о земљу свој избачени пиштољ, шчепа други и повиче узплаирен на жену своју.

«На колена робињо! — да ти платим дрскост твоју!“— „Јест, на мене, на твоју робињу смеш пуцати Ђорђе, јер имаш право над животом мојим, а не на браћу своју!»— одговори она одважно.

Оба детета загрле мајку своју, која је већ била на колена пала на заповест мужа свог.

Ђорђево раме малакса при погледу овог призора. Окамењен — са упртим и укоченим очима гледао је он у земљу, борећи се са својом дивљом нарављу . . . . Тако прођоше неколико магновења, без да је он прословио и једне речи.

Напослетку погледи на жену и децу своју, која јецајући од плача узајамно се грлише и као из сна пробуђен похита к њима, притисну их к срцу своме и грлећи их рече:

«Сву би моју крв пролио за тебе Јелице .... али незнам себе укротити .... За име Христово, бар ви остали будите паметни!» —

Врло је тешко могао да своју халовиту јарост обузда. Јелица је била мирна и блага душа, но морала је као и остале српске жене сносити љутину и халовитост мужа свог. Много је пута она себе очитој смрти излагала за другога, само да би јавну неправду одклонила.

На бојном пољу и у биткама, био је јунак да му међ Србима пара није било. Враћајући се пак дому своме, у породичном животу губио се, постао је — кукавица.

VIII.

Кара-Ђорђе и Милош.

Народ српски преотео је од Турака неки део своје земље и у народности својој на ново је просинуо. Али овде јоште ништа уређеног било, није јер је народ тај више година под турским ропством у синџиру стењао. Све се сад у преотетој земљи морало наново уређивати. У овом делу унутрашњег уређења, Милош је уједаннут показао чудновату вештину.

Заповедајућа власт, која је због рата установљена, била је у рукама војвода. Сваки је од њи имао оружану чету од мање више момака, који су под неограниченом влашћу својих војвода стојали. Они су имали под собом једно или више округја, признавајући над собом врховну власт Кара-Ђорђа. За предупредити, да се војводе не осиле и опаснима не постану, Кара-Ђорђе установи совјет од толико исто чланова, колико је и вој-

вода било. Ове совјетнике су окружја бирала, потврда избора ових била је у рукама Кара-Ђорђа. Но ова пречага, коју је Милош Кара- Ђорђу препоручио, спочетка је добро ишла, но напоследку остане без уважења. Војводе опијене славом својом, а совјетници опет незадовољни, брзо се сложе супрот Кара-Ђорђа.

Кара-Ђорђе опет није био тај човек, да је незадовољницима кроз прсте гледати могао, те кад је видео да су они што супрот воље његове закључили, он је искупљао момке своје и заповедао да пуцају у собу, где је совјет био, вичући: «дедерте ми напоље те блебетуше, лако је њима у топлој соби седити и писати законе, али ако Турци поново на Србију ударе, ко ће пред њи ићи, опет нико други него ви и ја,» показујући руком на своје момке.

Сплетке међутим нису престајале, оне су све више подривале извршителну власт Кара-Ђорђа. Ђорђе је морао непрестано да се по логорима налази и да турске нападаје

одбија, па незнајући како да превласти совјета на пут стане, дође на ту мисао, да противу ових славољубивих људи, који врховну власт његову подривају, заштите на другом ком месту потражи. Он се обрати прво на једноверну и једнокрвну Русију.

Овим пониче први раздвој између Карађорђа и Милоша, који је при свој својој младости имао велики уплив код совјетника.

Мњење његово било је, једино ослонити се на народ, а у случају нужде у преговоре мира упустити се, са Турском која је већ толиким од Срба задобивеним биткама добро застрашена била, и која би полугосподарство српско признала, да се сами могу слободно по својим законима уредити и сами себи старешине изабирати. Милош није с тога допуштао, да се други ко у управна дела отачаства меша, јер је скроз провидио сплетке, које отуда постати могу.

Кара-Ђорђе напротив све је у лаку руку узимао, ма да је видјао да се упливом руским подиже опозиција међу војводама и

совјетом, ипак намисли он да ово зло у корену сатре, и да силу ову у своје интересе увуче, подложивши себе под њено покровитељство. Ово му је била највећа погрешка, која му је и пропаст проузроковала.

И без сваке сумње, кад је Кара-Ђорђе под скут њен дошао, народ српски већ је напред опредељен био, да буде мост за случај каква непријатељства између порте и Русије, а може бити да постане и цена њихова помирења и јачи услов њихова договора, ал свакојако пак да никад ништа не добије. А то је опет оно што се и догодило и што је Милош већ у напред предсказао.

У својој нади, коју је полагао на посредовање Русије, Кара-Ђорђе се страховито превари. Човек, који знаде за све невоље, што су се код Срба за то време догодиле, могао би помислити: да је у исто доба и зао неки дух у великаше српске ушао и то на она иста врата, која су у Србији Русији непаметно отворена . . . Раздор пониче на све стране. Опозиција је задобила нове

потпоре, па у том жалосном унутрашњем раздору у ком је досадањ1 углед Русије у Србији пао, Турци се поново осилише и оснажише.

Страховитн догађаји, који би и најјачи престо на земљи оборили, морали су за собом повући и оборити и онога, који је себи тек почео крчити пута да на овај седне. Русија, која је савезу ђорђевом жртвовала сталност свога народа, бојећи се Наполеона, направи мир са Турском у мају 1812. год. Турчин кад није морао више своју војску супрот страховите и силне Русије обраћати, обрати сад ову супрот Србије, и онда му је био лак посао са Србима. Јадни Србијанци морадоше сад опет у бој загазити и оружје у руке узети, да бране своју слободу, која је драгоценом крвљу њиховом купљена била. Русија при утаначивању мира, није са Турском ништа за олакшање Срба уговорила и порта сад подигне сву своју силу на Србију.

Сад султан одважно пође да са големом Србију брзо прегази и покори. Педесет хиљада војника скупе се под заставу Куршид паше. Кара-Ђорђе нема да му на супрот стави ни двадесет хиљада војника. Овде га лоша срећа послужи: Његова звезда почела је још од 1800. год. тавнити. Унутрашњи раздори све већма и већма узимаху маха, одушевлење оно, које је у први мах чудеса стварало, сад је са свим већ оладнило. Само је остао прост народ, и у њему једином могао си наћи пожртвовања и одважности за отачбину.

Године 1812. и 1813. нису за Србију ништа друго биле, до низ беда и невоља. Турци су освојили сва изгубљена места, и спремају се да Србима грозно зајам врате. Страх обузе срце свију војвода, а кроз овај страх ваља разумети још̀те и ону немоћ, оно безнаравије, које уједно одузима и жељу и надежду за победом. Данас сваки ти од њи има по нешто да изгуби . . . Сваки гледа сретство и начин како да прикрије своје бо-

гатство, које је задобио . . и да личност своју и породице своје обезбеди, и да све оно одели од општег блага, од народног дела.

Боже мој Боже! Како ли је жалосно и изрећи те ствари, како ли је ужасно видити их где се они у делу показују, као да би тим хтели потврдити, да су народи вечно осуђени да служе, за подножје частољубивим.

Све војводе српске, које се користише добивеним биткама и обогатише се, изузимајући јединог Милоша, који је са негодовањем од себе одбијао, невера браћи својој бити, — побегли су у Аустрију, где код тамошњег двора просијачише, да им се тамо пониженим и презреним дозволи живити.

И Кара-Ђорђе, који никоме доли једном народу своме имађаше за своје узвишење да захвали, као највећа кукавица оставља отачаство своје, одриче се чина, који му је од сабраће поверен. Он их оставља изложене свирепству разјарених победитеља. И он побеже у Аустрију, а отуд оде у Русију.

Тамо су га лепо примили. Пад једног човека повукао је за собом пропаст целог народа . . . Несретни Ђорђе слави се по православној Русији, њему се са свију страна ласка. Ордени га украшавају, пензију му дају, а народ у ропству турском пишти.

Но његов немирни дух, можда грижа савести ил страшна судба, ил пре свега казнећа десница божија, за учињену неверу браћи својој наведе га, те се у Србију тајно као какав кривац поврати. Једни веле да је зато опет у Србију прешао био, да покуша подићи опет побуну у народу; други опет да изнесе силне новце, које је закопао био у пољу.

У туђе руво преобучен, пали јунак српски враћа се срамно ноћу, на земљу отачаства свог!—Дал је већ унапред издат био?

Сутра дан је глава Кара-Ђорђева била изложена у Београду.

IX.

Цветна недеља 1815. год.

Кара-Ђорђе грдоба српске револуције пао је у прах... Аустрија под својим надзором држи српске војводе, који су небројено пута водили браћу своју на победу; они су у ствари самој били заточници светога савеза. . . . Турска је опет повратила своје старо господарство у Србији, а без да је и једна једина држава хришћанска и једне речи за Србе проговорила. Турци опет на увек ступише у притјажање робља свога, законитост је турска сад на среди.

И заиста у најжешћим бојевима што су вођени и у најужаснијим биткама, где је крв потоком текла, нису се никад Турци тако грозно и ужасно светили несретним Србима, као сада.

Године 1813, 1814, 1815, обиљежене су у светској повесници за јуначки народ

српски, као период невоља, срамоте и нечувеног мучења. И сама сенка права и правице народње изчезла је. Ово сад није био више само побеђени народ, којег би Турци наметом ратним угњетавали; већ је држан као непослушно робље, које је турска батина под ланац доводила.

Ни једна једина сила хришћанска нехтеде подићи гласа свога за ове мученике христове. Русија није се као покровитељка ставила у средину између мучитеља и жртава; требало је да Срби сад изкијају грех, што су се двадесет година јуначки борили за повратак изгубљене слободе. . . Све је сад дозвољено било Турцима, они су могли сад без одговора сећи старце, жене и децу оних, који су се борили у редовима српског устанка; попалити и са земљом сравнити куће, поватати младе девојке за своје хареме, а младиће за своју војску, отерати стадо и истеривати и изнуђавати од народа тешке роботе. Свака тужба утишана је била бичем, а лармање смрћу.

Шта је могао сирома народ супрот ових гонитеља чинити, кад је био остављен од свију оних, који су га на побуну изазвали и који су га у бој водили, а тако лудо и тако нечовечно оставили и предали немилосрдној освети турској. Нису ли зар ти људи самим тим делом показали, да су очајавали о отачбини својој, и да су сами упропастили дело слободе?

И при свем том дошло је било магновење, у ком је турско тиранство постало тако несносно, да је морало пасти под сопственом својом претераношћу. Јаук очајнички дигне се до неба, и захори се од једног краја Србије до другог: «Рат! рат! освета Турцима!»

Цео је народ разумео вику, сви су је повторавали, смрт на бојишту била је још једино прибежиште од свију беда и невоља, које подносише. Сви су жељели рат, само никог није било, ко би јих предводио и ко би им вођа био. Овога вођу бог им је послао.

На цвети 1815. год. искупио се био силан народ у таковској цркви на молитву. Наједанпут указа се на прагу црквеном човек један, под оружјем светлим, вијући заставу у руци својој, на којој су биле белим словима написане ове речи: «Отачаство, Слобода!“

«Браћо! повика он, лакша је смрт од ропства, дај да дигнемо оборено чело још једанпут, да изложимо наше јуначке прси непријатељу. На оружје!!

Одушевљен усклик предусрете речи ове.

„На оружје, на оружје!» повика народ.

„Браћо!“ одговори Милош, «ја ћу напред. Ако паднем, газите преко мога тела и непрестајте борити се докле последњи Србин или последњи Турчин не падне. Ово је рат истребљења, кога у име божије почињемо и тражимо слободу или смрт, размислите се!“

Гласом, на оружје, на оружје, затресоше се на ново сводови цркве. Људи се купе около Милоша, грле га, старци се пењу на столове да га виде и благосиљају; жене

пребледиле и од страха онемиле, читају у себи молитве, које се недаду овде описати. Ови људи што ево жедне за бојем, то су њихова деца, њихови мужеви, оцеви и браћа. У овом светом тренутку свака је зебла за предметом своје љубави. Пред очима сваке поједине развијао се цео род патње и немира, дуго и предуго сљедовање ужасних пожртвовања. У срцу српске жене имаде осећаја и за отачбину, она знаде даном приликом на страшноме месту постојати и умрети за њу.

„Браћо!“ настави Милош, «све је већ за устанак спремљено, само дајте још онима знати који нису овде, да приправни буду, да се на први знак под заставу искупе. Жене, деца и старци што нису за оружје, нека иду одма у шуме код браће наше ајдука. Они се примише да их ране, те да нам у том рука помоћ буду, па и у свакој ратној нужди и потреби, они су се сви заклели Христом Спаситељем, да ће то одржати, па дај да се и ми тако заверимо: да

нећемо дотле оружја положити, докле незадобијемо нашу слободу.»

Са највећим ускликом очајања изрекоше заклетву ову, преко прага црквеног прелазећи, сви се закуну да ће се само као победиоци натраг повратити. Сад са свију страна почну врвити гомиле, које су задахнуте биле одушевљењем.

Свештеници, који великог уплива имадоше на ратоборни дух овога народа; показаше му прстом на небо, где је награда за њихово свето дело, те да призову у помоћ Бога као покровитеља и тим му предсказиваху непобедимост.

Осам дана прошло је већ, од како се Милош у цркви народу показао. Све што је нужно, већ је у највећој тајности спремљено. Час отсудни за полазак у свети бој дошао је . . . Нејач српска, жене, деца и старци остављају куће своје и беже у гору ајдуцима. Свака кућа понела собом само оно што је понети могла, стада са млади пастири ишла су пред овом жалосном и тијом свитом, коју

су до брегова чували оружани људи, који ће сутра на отвореном пољу стати на супрот Турчину.

Величанствена је и дивна духовска ноћ. Смирени народ бегајући упути се цркви у Таково, где мало застаде. Црквена врата отворена су. Жене полете унутра и падају на колена; мушки стоје гологлави на пољу, чувајући стражу на улазцима. Месец просијава кроз облаке и осветљава својим тавним и жалосним зрацима овај тужни призор.

Свештеник величанственог изгледа у светом оделу код олтара је, тамо стоји он и баца погледе на своју околицу, дуга бела коса спустила се на рамена, бела као снег брада покривала му је јуначка прса његова. Његово смежурано лице са цртама јако означеним, показиваху решителност и храброст његову.

Свештеник је овај већ двадесет година војевао у редовима првог устанка српског. Старост је изнурила снагу његове јуначке мишице, но кад му није можно више да бо-

јак бије, он подпаљује ватреним и одушевљеним речма срца народна, за свето подузеће и вечити бој против Турчину.

Неколико тренутака, посматрао је он тихо и мирно плачућу гомилу нејачи српске, што је клечала пред његовим ногама иштући благослова; за тим весело погледа напоље на гомилу војника, наду мајке Србије. Велики дрвени крст, кога је до тога часа у руци својој непомично држао, подигне он, и почне говорити:

Сиротим и жалосним овим душама, који се Богу моле казује он: „да живот српских жена није ништа друго до вечита жртва роду и породу, жртва по нужди времена и потреби опште користи. Оне у дане пуног искушења морају се показати храбре и одважне, као и јунаци сами, да с тим засведоче, да су праве Српкиње, достојне кћери српске отачбине!“—

После ових речи изађе из олтара, пређе преко цркве и стане на прагу црквеном и

са највећим одушевљењем благослови пред њим стојећи наоружани народ и рече им:

„Вама, унуцима јунака, вама изабраним господо, остављено је да довршите дело ваших отаца. Људи пролазе, отачаство је бесмртно! Срећни, срећни по хиљаду пута они су, који умиру на бојишту пред врагом страшним, њихова имена вечито се славе на земљи! Пођите мученици слободе, пођите! Оне, који се у часу повратка не нађу овде, наћи ћемо тамо горе у небу, где нигда проклети Турци завирити неће. . . . Идите сад славна децо старе наше мајке Србије, ступајте са поверењем проти полумесецу и знајте, да ће он свугде своје рогове спустити пред вама, јер Христос господ војује с вами, ви ће те свугде победити и на веки победитељи остати!!! »

Место и доба, па глас и одушевлење свештеника, којим је речи ове изговорио, даде овом призору сасвим други вид и ули у душу свију одважност и одушевлење за сваку жртву. Сви су већ предали душу сво-

ју на олтар народне слободе!!! Сви ено одоше са највећим одшевлењем у бој! —

После неколико часова роди се и сунце и осветли страшни пустош остављеног села.

X.

Кнегиња Љубица.

Милош је још један једини био између свију вејвода и ратних другова Карађорђевих, који није хотео оставити земљу и браћу своју, те бегати у туђину: «Шта ми помаже» — одговорио је он с негодовањем онима, који су му саветовали да бежи — «спасти живот мој, кад ће жена моја и моја стара мајка пасти у руке крволоцима, кад ће оружје другова мојих, што су остали дома, без обране остати изложени беснећем победитељу. С њима сам делио сретне дане, сла-

ву и драгу слободу, с њима изгледаћу у невољи овој на боље дане, и с њима подједнако делићу невољу. Доста је народа изгинуло самном, па неће бити никакве неправде ако и ја са народом погинем и пропаднем.»

Он се покори Али-Аги-Серчесми, и преда му сабљу своју, а поврати се натраг дому своме да оре и копа. Мили брат његов Милан, већ је упокојио се био као војвода од Рудника, ког је јунаштво његово на тако високи чин узвисило.

Милош се сад повуче у свој мирни кућевни живот, а оставио је будућности избављење и ослобођење отачаства, док се неби снага народна мало опоравила, која је већ двадесет петгодишњом борбом изнурена била. Но страховита изнуђења и грозна мучења несретног народа, изтргну га још пре времена из свог мирног кућевног живота, те је ноћну тишину определио био за то, да у тој удеси план за устанак, и сретство набави за умишљену побуну. Код народног свештенства нашао је у томе јаког одзива, њи-

ховим настојавањем и њиховом потпором удеси он свој план и устанак букне на његов глас лицем на празник Васкресења Христова. Ову је побуну сада сам Милош на своју руку водио и за дивно чудо, она се добро и сретно по народ свршила.

Но пређе, него што са побуњеним Србима прођемо кроз све редове њихова устанка, пређе, него што изађемо на крваво бојиште, где ће нам памет стати, кад нам у сред страховитог разбојишта сине појетички образ Љубице— жене Милошеве. Зато за упознати чудновату жену, која тако знамениту и велику улогу игра у ослобођењу Србије, ваља да се са неколико година назад повратимо на оно доба, кад је Кара-Ђорђе први пут Србе побунио.

У битки једној, коју су Турци противу узбуњених Срба у Босни имали, буду они од Срба побијени, и натраг се по вуку, а Срби мало од умора одану.

Ту на месту бојном, које је крвљу њиховом орошено, од умора изнемогли, мало

застану. Богати турски шатори, што су јих они истина Бог скупо платили, служе им за кров ове ноћи. Пошто се од свуда прво страже понамештају, војводе и војници потраже у лакоме сну потпоре, за предстојећу битку, која ће опет с почетка зоре да одпочне. У целом логору само је један једини човек будан, и на ногу он бдије над свима. Дух његов мира нема, он је пред очима имао то: Турци могу се ненадно повратити, на њих напасти, побити јих и растерати, а отето разбојиште опет преотети.

Човек овај, који је врло бистар и разборит био, за кога час мира никад некуца, то је био један млад земљеделац просто као и остали војници обучен. Знак од белог платна, што је на десном рамену његовом носио, и што је између два прекрштена мача као крст изгледао, говорио ти је, да је то вођа ове војске. То је био Милош, кои је још као дете од 18 година, уз народну ствар пристао и свугде се храбар и одва-

жан показао. Сад га је баш народ за предводитеља ове војске изабрао.

Редом обилазећи све понамештане страже, дође и до једне развађене куће, којој су топови само један рогаљ оставили. Усред камена и разореног прибора кућевног леже два мртва тела. Бадава се једна женскиња мучи, да једном од њих крпом обустави крв, која силно из ране тече.

Први јутарњи зраци осветлили су овај ужасни и жалосни призор.

Милош се приближи, женскиња главу подиже горе, очи су јој црвене од силног плача; а красне црте смућеног лица јој издавале су, да се она у највећем очајању налази. Она му кроз плач рече:

«Све је бадава, Бајо је мртав, већ је и оладнио, и мој близанац Јован и он је прошао, и он је ево погинуо! Ево где и његов живот истиче са крвљу његовом, а од зарубка сабље турске.» Ове речи изговорила је она са највећом разјареношћу и чуством пуним осветољубља.

Брзо затим ухвати Милоша за руку, довуче га до крпе крване, која затвараше рану на глави Јовановој и рече му:

«Остани овде, молим те Милоше, ја ћу брзо отрчати да донесем воде с потока, да му рану оперем,» затим узе један у полу разбијен суд, и лака као срна изтрчи напоље.

«Сирота Љубица, сирота девојка,» уздане Милош гледећи за њом.

Жалосни и срце цепајући поглед баци он на оба пред њиме умирућа рањеника, на Бају и Јована, другове његове из детинства, који су до јуче у боју били с њиме.

«Тако,» горко узданувши рече: «Тако протиче капља по капља крви српских синова . . . . тако ти ужасни бој сваки дан гута бранитеље нашег несретног отачаства.“

За пет минута само, од како је млада девојка отишла, јадни рањеник са последњим уздисајем испусти и душу своју.

Она вративши се мислећи да може још коме помоћи саже се. Милош је задржи, и са великом тугом рече јој:

«Љубице, сад је већ све бадава. Јован је испустио душу своју и отишао је Богу на истину, да се нађе са оцем и браћом својом.»

„Несретна девојка са збуњеним погледом, руке склопи и повика:

„Отац, мати и браћа . . . . сви су тамо горе, а ја једна саморана . . . ја сама самцита овде на земљи.»

„Немој тужити девојко, немој плакати Љубице, ти знаш да девојке, жене и сестре умрлих на бојишту наших другова, налазе у свакоме војнику српском, који за слободу отачбине војује, оца, браћу и мужеве.»

«Сви исечени од Турака о спаситељу мој,» брисне она и подигне очи своје к небу као да је тим погледом молила Бога за освету погинулих својих.

Ништа није жалосније од овог тужног призора, али ништа тако и некарактерише народ и дела српска; отац и четири брата Љубичина, стајаху под заставом попа Луке Лазаревића који је у овоме крају први побуну подигао и сада их више међу живима нема.

Пређе него што се војска српска са тога поља кренула, заклоне они оно, што је остало најдрагоценије иза њих, а та је драгоценост била Љубица и мајка њезина. Њих двоје по налогу Милошевом одведу горе у Шумадију и предаду их браћи ајдуцима, да их чувају, докле се год они борили буду под заставом слободе.

Ни пуних шест месеци нису браћа ни отац Љубичин под заставом слободе војевали. Мати Љубичина видила је своју крајњу пропаст: кућа њена попаљена и разорена, поља осветом турском потрвена. Она није могла дуго преживити два своја изгубљена чеда, срце јој је од тешке жалости за њима препући морало. Она је наскоро умрла.

У то доба Љубица је тек петнајсту годину живота свога навршила, и она се одважи да иде другој својој родбини: „бар да од све туге привезујем ране њихове.»

Жене српске при овој народној борби осветлаше образ и себи и својима. Једне су из шума, где су у заклону биле, носиле у

логоре кроз сто невоља рану војницима; друге су опет стале уз мужеве и браћу своју, и у редовима српским војевале супрот Турака, и на својих леђи износили су са сред бојишта рањенике своје.

У целом овоме заробљеном народу куцало је једно родољубиво срце. Људи и жене, радо су стављали живот свој на жртву, само да поврате земљи својој изгубљену слободу. Смрт су они презирали. Шта им је важио живот без слободе, а у окови турски!

И тако је, оног дана, о којем говоримо овде, Љубица, ова неустрашима млада девојка на коњу, а на браће своје страни, гледала их где један за другим смртно рањени падају!

После победе, која је њу тако скупо стала, дошла је она корачајући кроз мртве и умируће војнике, да потражи своје рођене . . . . . данела их је сама на своји рамени тамо, где овог магновења плаче и нариче над њима.

Руке своје на срцу држећи рекне она: „Моје сузе немисле престати! — Дан свиће, а кроз један час кренуће се и војска, мени остаје само још једна дужност да ју испуним!» — придода она са свим суморно: „Милоше! — помози ми да ископам раку за њи, нетреба они, који су волели погинути њего живи Турцима у руке пасти, да допадну сад мртви њихових безбожних руку.

Рака буде готова. — Тела оба брата су у исту положена, они су заједно провели живот, заједно су супрот Турчина војевали, заједно погинули, заједно нека и почивају у вечности.

Кад се ово жалосно дело свршило, Љубица направи мали знак крста на зиду, поред ког је саранила била све своје миле, што их је још на овом свету имала.

Чувствена жестина њена—из које је она добила моћ за ово поражавајуће магновење — престане сад, кад је њена смелост остала без успеха, а њено одушевлење без икаква изгледа! — Кад се све сврши, слабо

јестаство младе Љубице клоне и у мукама тешког очајања падне на гроб браће своје, јер хтеде тамо умрети.

У овој малој војсци, тако да кажем «војсци сротства,» сви су се познавали. Места, где су се родили Милош и Љубица, била су једно до другога и од почетка побуне знао је сваки један за другог, где и у ком логору се нелази.

Милош је сад први пут у животу свом био сведок горке жалости у женској души. Јецање несретне девојке, срце му је скроз потресло. Топле сузе потекоше му низ лице, падајући на љубичину руку, коју је он у својим рукама држао.

Сад се зачује глас војничке трубе; знак да се војници под заставу куше. — И војска хоће већ да полази.

„Треба браћи нашој ићи! . . . . . ходи Љубице, ходи!» — рекне јој Милош молећим гласом.

„Куда? — с киме сада? — рекне она, подижући очајно руке к челу своме.“ —

Милош сад стане нешто да премишла. Поглед његов дуго је почивао на младој девојци, коју је он замишљено гледао. Девојка је ова била јуначког духа и прави јунак, а осим тога беше она умиљата и лепа. — Гордост њезина чела, дуге црне трепавице, правилне црте лица, пријатан и умиљати поглед, стас висок и витак; све то скупа давало јој изглед савршене «грчке» лепоте, која је још сачувања код гдекојих српских жена.

„Љубице!» — рече јој Милош са гласом нежним, који је уједно и пун важности био— «Иди и потражи матер моју, кажи јој, да долазиш од сина њезиног Милоша, она ће те као своје дете примити и држати; у првом примирију, којег с Турцима углавили будемо — ето ме к вама у гору!» —

XI.

Љубица и рат.

Ратни догађаји, који се на српском бојишту догађаху пролазили су једни за другим. Први устанак Срба под Кара-Ђорђем угушен је. Срби су опет постали турски робови. Ђорђе је платио главом погрешку своју, што је из земље побегао и невера својој браћи био. Војници, који су за слободу свију бојак са Турчином били, сад су опет турски робови. За Милоша смо већ казали да се је он Турцима предао, да закрили невину браћу своју и нејаку челад њиову, да их Турци у ропство не одведу. Љубица је већ његова жена, мати кнеза Милана и Мијајла. —

У тешком робовању турском, она је свако сретство, које јој је давало прилику да господари над срцем свога мужа, употребљавала да овога на побуну и устанак подстакне. Она је из све снаге, душе и срца свога подпомагала заверу, која је имала лицем

на цветну недељу, да произведе устанак и побуну народа српског.

Нестрпељивије и невољније и од самог Милоша, сносила је она мрско ропство турско, под којим је цео народ српски стењао. Притисак овај био је за слободни дух љубичин као тешко олово, које јој је душу тиштело. — Сљедећи догађај познат је целој Србији.

Кад су несретни Турци јадном Србијом опет завладали били, нови паша од Београда Солиман изда заповест, којом наређиваше: „да ниједна жена српска, без разлике стања и старости, несме носити више народно своје одело, већ да се свака има обући у старо руво робиња, са ланцем о врату, за знак ропства и да се неусуде другчије пред Турчина изаћи.

Једина Љубица између свију српских жена, није се хтела тој заповести да покори, а од тога часа, кад је за ту заповест чула, није из куће своје никуд излазила. —

Једног дана догоди се да неки Турчин дође у њену кућу у онај пар, кад Милоша ту није било.

« Рад бих са Милошем нешто говорити» — рече јој Турчин са свим господарски— «Иди и тражи га!“ —

Љубица је седила на свом месту, без да га је свога погледа удостојила и без да се је са свога места помакла.

„Безобразницо!“ — повиче Турчин у највећој јарости — «Таки да си обукла на седебе оло робиња и да си одма моју заповест послушала!“ —

Сад робиња устане са свим мирно и безбрижно и стаде пред својим господарем, те са гласом највећег презрења рече му:

„Ти имадеш власт, да са твојом сабљом моју главу под твоје ноге скотрлаш, но док се је ја наносила будем, ниси властан нити си у стању учинити, да моје слободно срце под оделом робиње бије!“ —

„Гаде један!“ — повиче он сав поцрвенео од љутине — и повуче своју саблу на њу.

На ову вику и ларму ето ти и Милоша. . . . Сабља агина у пола извучена, врати се натраг у корице. . . . .

Милош је био таки човек, ког си, хтео ил нехтео — морао политички уважавати. Његовим примером покорили се и други Турцима, јер је он велика уплива код народа имао. Његова потајна моћ и заштита над свима гоњеним, била је јача и претежнија од важности оружја гонитељева, то су они добро знали! —

«Кад је ага са Милошем свој разговор довршио, рече му овај:

«Милоше препоручи твојој жени, да буде у будуће паметнија!“ —

Милош му на то смешећи се лукаво и умиљато одговори:

„Знаш аго! — жене остају вазда жене, па зато би најбоље било, да Турци њој у кућу више и недолазе!“ — — —

Љубица је у осталом имала за десет људи одважности у себи.

Од оног дана, од кад смо ју видили на пољу бојном, постало је њено име у народу чувено. Она је не само као и други човек више пута у боју била, него је и саму политичку борбу у позније доба сама водила— шта више мерила се са портом и исполином севера — са великом Русијом.

На Милошеву реч, као што смо видили, народ је српски противу Турака листом устао.

Рат се започео на живот и смрт, а нечувена дела јуначтва, означе победу српског оружја. Малени простор ове књиге недопушта ми, да опишем сва јуначка дела која је ова шака јунака, у овом новом ал страховитом боју починила и под предвођењем Милошевим Турке из Србије изтерала и слободу своју опет повратила. Ма да је ова војска попуњавана била из три милиона душа, ипак су се они као јунаци борили супрот силе турске, која је с дана на дан умножавана била из големе турске царевине, која је бројала 45 милијона душа, и чију је војску предводио чувени Куршид паша, страшило раје.

Од толиких скоро неверојатних призора, који су узор српскога оружја; немогу пропустити, а да неопишем овај догађај, који јасно показује каква је била то војна и који довољно карактерише ове просте, горде и јуначне Србе. Ох! кад бих плод овог чудноватог напора од њи на увек отргнут бити морао, то би онда човек и о самом провиђењу очајавати морао.

Догодила се је једна битка крвава, у којој је Милош побио турску војску од 15 хиљада људи. Но Срби ослабљени великим губитком, немогоше гонити их, већ осташе у шанчеви своји, док им помоћ не дође. Турци се повукоше у свој стан. Но при свему томе, што је Милош на скоро помоћ добио, он ипак није могао више војске да састави од 10.000 пешака и три хиљаде коњаника; који су собом имали три топа и једну ступку.....

Турци видећи овако малени број Срба, на ново побесне, гордећи се на број својих војника, што су им у помоћ дошли. Они су Србе презирали и место да су на њи одмах

ударили, они Србима поруче и заишту од њих, да оружје положе и да се предаду.» —

«Дођите сами по њега пак узмите!» — одговори им Милош.

На овај одговор Турци се разјаре и одмах ударе на Србе, који су их у своји опкопи чекали са запетом шаром. Први нападај буде одбијен, па у колико су српски редови прорешетани у толико буду брзо и попуњени. Отпором овим разљућени Турци, двапут јурну помамно на шанац српски, без да су Србима што наудити могли. Милош је забранио пре пуцати, док он знака неда, да сваки згодити може. Бој се ужасан бије, кога касапницу наступајућа ноћ прекине, али Милош осети, да ће Турци опет зором ударити.

«Браћо! бегати од оних Турака које смо учер јуначки воштили: био би највећи кукавичлук. Кажите ми, шта да чинимо?» —

„Овде ћемо остати да непријатела на ново победимо или да јуначки сви до једног изгинемо!“ одговоре му ови.

«Нека дакле неколико од вас, који су мање уморни уседну на коње и нека из поља доведу остатак топничтва који је две миље одавде удаљен, а Бог и наша мишица учиниће остало!“—

Милошево пророчество се испунило. Тек што је свитати почело, турска војска халакајући удари опет на Србе. Сам Куршид—паша са целим својим ђенералним штабом управлао је овом битком, у намери да Србе сасвим победи; најболи јунаци и најљуће јаничарске делије ишле су пред турском војском, носећи турски барјак. —

Србијанци чекају их са пушкама у руци мирно, без да ико једне речи проговори. На дани знак опале сви из пушака, горде турске заставе попадају у прашину, топови крче редове, ступка своје ради, а у исто доба излети и српска коњица из шуме и удари у бок турске војске, која се овим ненадним нападајем збуни. Милош употреби ову забуну, излети са своји јунаци из опкопа и од свих страна јуриши на Турке. Неред и смут-

ња Турке застраши и они буду од Милоша до ноге побијени.

Њиове главне војводе и више од три хиљаде војника попадају на бојишту. Срби су мало изгубили. Неки део разбијене турске војске нагне бегати на Дрину, но Срби их са свију страна гоните, и они изгубе силне војнике и оставе цео пртљаг и сву војничку оправу. Честити српски војници тог вечера спаваху под заузетим турским шаторима.

XII.

Битка исполина.

У овим ужасним бојевима, који ће се вечито спомињати, а у којима су Срби са маленом снагом победили голему турску војску, сваки је скоро дан обиљежен био каквим јуначтвом или ванредним пожртвовањем од стране Срба.

«Народ је непобедим» — рекао је једном Милош — «кад срце десницу оружа!» —

Ову изреку је он и потпуно оправдао.

Док се је Милош с једним Турцима на Морави тукао, дотле су други опет подигли шанчеве код Ваљева и почели се тамо утврђивати; но Милош знајући од какве је важности то место, нареди да се одмах на њих удари, и пошаље војводу Молера и Цукића, да их оданде изтерају. За ову намеру Срба Турци дочују, те презирући Србе изађу пред њих у поље и ту се са њима побију и буду од

Срба одбијени и врате се натраг у своје шанчеве. Међу тим и Милош са осталом војском стиже, који је без душе овима у помоћ хитао. Одмах заповеди, да се варош од свију страна опколи, те дошав у логор српски, застане ту Цикића и Молера, где са нападајем склевају, те им рече: „Ви браћо може бити, да сте изчекивали на мене, да вам ја у помоћ дођем, али ја немам кога више чекати. Цар и краљ неће ми ни један у помоћ доћи. Ако се ја од Турака узплашим, шта ће други чинити?» — После ових речи заповеди, да се војска на Турке крене, па бијући се са Турци подигне и шанчеве, а затим их позове да се предаду. Турци кад су чули да је ту и Милош дошао — поплаше се и ту ноћ нагну бегати, али Срби осете их, те јурнуше за њима у потеру и многе побију.

Одавде крене се Милош у Крагујевац, где су се Турци јако утврдили били, и из својих шанчева јуначкм се бранили. Чујући да Милош долази, изађу Турци на Добрачу

и ту се са Србима побију, но ови их натраг сузбију. Овде су се Срби јуначки владали и што је још нечувено, од своје мртве браће правили су заклон, непрестано вичући; «удри за крст часни и веру свету!“ и Турке тако одбију.

Сама пак Милошева жена Љубица, која је за сво време овог страшног ратовања, непрестанце с' њима на бојишту била, видећи где се Милош вароши приближује, храбрећи, рече му: «Пођи и похитај Милоше у име Божје браћи у помоћ, ја ћу остати овде, да ти задобито место чувам, и доћи ћу кроз овај кланац“ — показујући на њега руком, к теби у помоћ!“ —

И заиста! — Турци видећи мален број Срба, навале на њих напуштајући онај кланац и несањајући, да ће ко кроз њега на њих ударити. Љубица пак видећи да се Турци од њега отискоше, излети на коњу пред војнике и рече им:«Браћо — хајдмо сада напред победа је за цело наша!» и јурне затим војском кроз речени кланац те ухвати

Турке између две ватре, који се у великој забуни нађу.

Непадна ова забуна коју је одважна жена произвела, отвори сад изглед за победу неустрашивим борцима српским, који се бију са крајњим очајањем. Шест пуних сахата трајала је битка, у којој Турци напослетку малакшу и буду од Срба побеђени. Небројено мноштво са једним војводом остану мртви на бојном пољу, и том приликом задобију Срби осим лепих коња и множину ваљана оружја и џебане.

Усклик живе радости и благослова, дочекају победиоце у ослобођеном Крагујевцу, чији становници такођер беху у редовима бијуће се војске. Рат овај, ког је турски цар мислио брзо да сврши, а без да мача из корице потргне, ако само неколико побуњених робова даде исећи, подужио се је напротив даље него што је ико и мислити могао. Овим дугим пожртвовањем Срба, Махмуд се љуто разјари и намисли, да рату овом брзо крај учини, који му је најбољу војску по-

тлачио. Двадесет хиљада нових војника буду Куршид Паши на ново послати са налогом, да гледа свакако да са Срби брзо готов буде.

Пожаревац је место нове ал ужасне битке. Турци су у овом боју сву своју снагу развили, а Срби једва да им неколико хиљада својих бораца на супрот ставити могоше. Уздајући се ваљда у своју снагу, Турци ударе јуришем на Србе. Војводе и војници са обе стране већ су уверене, да ће од овог боја све остало зависити; зато се и са обе стране јуначки боришe. Одмах у почетку тог боја изгинуше многи знаменити Срби, међу којима је био и Милошев шура Јован.

Погибијом овом поплаше се Срби и нагну бегати.

Милош видећи сад пред собом очиту пропаст своју, потегне пиштољ свој из кубуре и изтрчи пред бежеће Србе, те почне громогласно викати:

„Куда сте потегли несретни синови, гди вам је град да се у њега сакрити можете? — Хоћете ли зар, да вас жене под кецељу узму и

да вас ту сакрију? — Натраг тамо!» — показујући при том руком на варош — „Тамо су ваше куће, ваше жене и деца! — Хоћете ли зар, да се тамо као робље повратите?... Затим стави пиштољ у кубуру, потегне сабљу и погна коња пр[illegible] турском Дели-баши говорећи му: „Вала Дел[illegible]башо ти може бити да имаш куда и на другу страну, али ја вала немам куд, него ми ваља овде мрети!» — и устреми се са својим момцима правцем у Турке.

У исти час, изтргне Љубица из руку бежећег војника заставу, ободе нагло свога коња, пролети уз редове заплашене, пред собом гонећи их натраг, носећи у рукама својима заставу, на којој су стојале речи ове: «Отачаство, слобода» — и са особитом живошћу викала је: „Браћо! хајдмо у сукоб Турцима, са победом је слобода, а са падом извесно ропство!» —

Овај родољубиви и ватрени позив, који чудноватом краткоћом својом пред очи ставља судбу отачбине и толике за сваког невоље,

срдачно војници приме. Са свију страна као из једног грла заори се Ура! Ура! — Ови челични људи, што у једном магновењу мало попустише, сад се панозо уреде, нагну горопадно на непријатеља [illegible]ет га победе.

У овом испол[illegible] боју, Милош је показао највећу војничку вештину. Ово није била занешена неустрашимост Кара-Ђорђа, ово је било ладнокрвно јуначтво и опрезна мудрост, које се је он у свима биткама придржавао. Но колико је задобивена победа славном делу његовом помогла, толико му је великодушије у бојевима код самих непријатељских војвода многе пријатеље стекло. Док су Турци заробљенике и рањенике српске немилице давили и убијали, а одустајали би тек онда од тога, кад би од умора и грозна чина одпочивати морали; дотле се је Милош задовољавао као поштен човек само тиме; «да му се заробљени Турци закуну, да неће више на Србе војевати и пуштао би их без одкупа.

Кад би разјарени српски војници на бојном пољу после победе сваку штедњу одрицали, викао би им Милош: «Проћите се браћо за Бога, будите милосрдни, јер је већ и сувише крви проливено!“ — Милош је давао превијати и лечити рањенике, а враћао је непријатељу одмах натраг заробљене жене и старао се, да им се никаква увреда ненанесе. Ово Милошево постојано великодушије њему је код својих задобило уважење и поштовање, а код Турака, које је његов разум и његово јуначтво са земље отачаства његова истерало, удивљење.

Он је заиста, тако радећи имао велика основа за своју политику, јер српска крв није била неисцрпима. Ове битке — до зла Бога неједнаке, нису могле вечито трајати, морало је дотле доћи, да се уговор какав направи, да утрућени народ од тешка напора мало одахне и да плодове прикупља од својих бесмртних жртава, ма да Србији није могуће било у крвождног Турцина мира просјачити.

Усљед једне битке на Дубљу, Срби нападну јуначки на турски шанац; Турци се смету, отворе врата на њему, те почну бегати. Враг нанесе њиног Пишу да узјаши на коња и да тако из шанца изађе у намери, да се кроз Србе пробије и побегне. Србин један дочека Пашу, убије му коња, те он са коњем заједно паде, но брзо устане и бегајући сакрије се у један трнов шипраг, а капа и чалма оста му на оном месту, гди је стао био, коју опет један српски војник нађе и метне обоје на своју главу. Обзирући се тако на све стране, гледао је куда је паша умакао и у том тренутку ето ти и Милоша са својим момцима, који је видио како се Паша сакрио био, повиче на своје: «Држте браћо, то је Паша, али немојте га убити, но жива га мени доведите!»

Срби опколе трње, пашу заробе и гологлава изведу пред Милоша. Милош одмах одкупи капу од оног момка, поврати му његово оружје, говорећи му умиљато: «Али твој је живот сад у мојим рукама . . . дај ми тво-

ју поштену и јуначку реч, да нећеш више војевати супрот браће моје, па си одмах слободан!„ —

Алија даде поискану поштену и јуначку реч своју. —

Нато настави Милош; «ако жедниш за мојом крвљу Алиа, а ти ме слободно на бојишту потражи, али разуми ме добро; „тражи и захтевај само мене једпог, а браћу ми недирај!» — и затим га без одкупа одпусти.

Ово благородно дело Милошево, дирнуло је Алију до срца и он дошав натраг Куршид Паши, употреби сву своју снагу да приволи овога, да ступи у преговоре мира са вођом побуњених Срба; умесно изводио је он све основе, које су га побудиле да се мире. Магновење за преговоре било је врло поспешно. Куршид-Паша више пута од Срба потучен, није могао наставити своје војевање, а да непотражи нове помоћи из Цариграда. Он се одважи, да са Србима ступи у преговоре мира и заповеди Алији, да позове Ми-

лоша да дође у турски стан, да се о миру разговоре. Примрје за обе стране би примљено.

Како је Милош ову поруку добио, он нехте да оклева и то не из тог разлога што би га у овом случају наравно његово лукавство изневерило било и што он неби поњао био ону велику важност, коју би из овог случаја задобити могао. Па зато одма даде војнички савет искупити и ово објави свима војводама, на које му сви једногласно рекоше: да не држи вере у Турцима и да њима за живот главе не иде; но он им одговори: „Та зар се ја у садањем моме послу неиграм сваки дан са главом мојом?— Мој је живот у Божијим рукама, како је он наредио тако нека и буде!“ —

Куршид је баш војнички савет у логору своме држао, кад му јавише да је Милош без икакве заштите дошао у логор турски. Проклета мисао усели се сад Куршиду у главу. . . . Он је предложио совјету своме: «Сад имамо у нашој власти прокледог српског предводитеља; рекне он: „дај да изложимо

у прах ову грдобу револуције, одрубивши Милошу главу . . . . и да пошаљемо ово знамење султану!“ —

На овај предлог пристану неки од совјета. Но Алија, који је имао живот свој великодушију Милошевом захвалити, устане колики је велики и важан, те одговори им са грмећим гласом: «Докле год ја у жилама мојима имао будем и једне капи крви, и док заповедао будем над моји хиљаду делија, ја нећу допустити да задату Милошу веру погазим; јер би име моје вечитим срамом неверства окаљано било!“ —

Алија заиста одржа реч. Њему се заповеди да уведе под шатор Куршидов српског предводитеља. Но неверење поштена човека усколеба се. Милоша, кад разговоре о миру сврши, Алија до последње страже турске допрати, где растајући се шњиме рече му: «С Богом Милоше, ти си ми избавио једном живот мој, ја ти ево заједам тај сада враћам, сад смо оба на чисто, па у будуће неверуј ником па ни мени самом!“ —

После кратког времена буде углављен мир, ово неочекивано добро за земљу. Ако за овај пар и нису Турци дали били Србији потпуну њезину унутарњу независност, ипак су им бар оставили сва она места која су они отели и дозволили су им, да се они тамо сами уреде. Милош је био признат само за војничког поглавара од Србије. Он је оружијем у руци повратио својим сугра-ђанима изгубљену отачбину; а остало им да-де, најиме управу земаљску и законе народ-на скупштина. Ово је био други красни део посланства Милошевог и сад ћемо по новој и клизкој стази пратити човека тог, који на њој кнежески престо нађе, исто онако како је и од пастира војводом постао.

XIII.

Вашингтон истока.

Једва једанпут Србија после толико година остави оружје.

Ако услови углављеног мира и нису савршену независност земљи осигурали, ипак су бар невоље освајања и самовласт мача одклонили, а умерени закони ред ствари успоставили.

Милош, који је делом за војеног диктатора произведен, био је задахнут величином свог позива, и способан за довршење народног дела. Он је оног времена може бити, био једини човек у целој Србији, који је њоме владати и важност земљи у страном свету задобити и њу на корист народа упутити знао.

Од 1813. гог: како је од свију кнежева признат био за врховног господара од Србије, Милош је наумио да неке поправке

за друштвено стање Србије заведе; но принуђен непрестанце под оружјем налазити се, није могао одмах уредити земљу. Сад пошто је већ уговор мира са портом закључен, могао је пажњу своју већма на унутарње уређење земље обраћати. Он није хотео да земљом управља по начину „Expeditio“-не правице Турске, па ни по примеру Карађорђа, који као напрасит и самовластан тешко је сносио икакво ограничење његове власти. Милош је показао, да је у овоме делу врло умешан, јер је врло дрбро разумевао земљом управљати, а тако исто знао је праве услове народности српске поњати.

Пре свега морало је материјално стање Србије у језгри својој војено уређено бити; јер ком се Србија обрадовала, није све дотле ништа друго бити могло, но оружан мир, докле год Турска сва укрепљена места по Србији и све градове на Сави и Дунаву у својим рукама држи. . . . . Од отважног и снажног држања народа српског, зависила је верност порте у извршавању прим-

леног уговора. Милош по одличном свом схваћању ствари, врло је добро увидео, да је његов положај тек за који дан; но вешт прикрити страх свој, којим би и сви остали натраг тргнули и оладнили, он је свима својима подузећима поступао са важношћу и поуздањем, те је тиме код свакога особито поверење задобио.

Цела земља подељена је била на 12 окружја, доцније је Милош повисио овај број на17. Над њима управљале су биле војводе, јер других способнијих њуди за та места с почетка није било; но Милош искуством научен, знао је свести власт њихову у тешње границе.

Он је успоставио био и совјет, и ако је овај доцније благородне и племените намере његове осујетио, ма да је Милош самовољно дозволио неко ограничење и саме његове врховне власти; и по томе лако је доцније било викати на самовласт онога, који је те законе земљи подарио и себи самом у нечем руке везати дао. Као врховни вожд

земље, ког је народ обожавао и у њему једном вере имао, могао је да је хтео чинити у земљи шта је хотео.

Та сами совјетници Кара-Ђорђеви одликовали су и одобравали Милошев рад, само неки незадовољници у совјету, којима је он дозволио, да им се кожа на леђи распусти, могли су на његову превласт тужити се; но да је Милош хтео што противу њих чинити, народ би му на руци био и све би одобрио. Што се пак саме Турске тиче, то се напред зна, да би њој у рачун свагда ишло, да се деспотичка влада у Србији заведе.

Једине околне силе може бити жалише за губитком своје власти, које су из потаје ревновале за влашћу српског господара. Оне су имале довољно узрока за то.

Но Милош у оно доба није требао одобрења ничијег, нити је он обзирао се на то, да ли је политика овога или онога двора њему наклоњена, јер ствари још'те нису дошле биле на ту тачку, да је судба његова зави-

сила од послушности према режењу дипломације.

Из свега овог даје се опет видити, а и признати се мора, да се благодјејаније правитељства представничког у Србији има једино Милошу захвалити, а грех је вапијући на небо њему подмећати; да је он хотео гадно оно народу одузети, што му је истом благородно дао.

Сваки је увидити могао, да је прва брига Милошева после учињеног примирја била та, да земљу у унутарности уреди. А ово је опет он мудро и очински уредно и извео. У сваком окружију, у свакој вароши, до најмањег сеоца, била је управа предата кметовима или општинским старешинама, којима је старешина био кнез. Свако пак окружије имало је једног началника, који је са правитељством дописивао и ког је именовање Милош сам себи задржао.

Кроз све време ратовања и ужасног турског робовања, земљеделство било је са свим занемарено и земља је стога јако осирома-

шила била. Милош је одмах спочетка владе своје потпомагао овај први извор благостања људског и среће државне, пошто је земљеделце ослободио од множине дација, које су на њих наметуте биле. Неки људи, који су материјално добро стојали, побоје се да се од маленог тог данка неће моћи сви трошкови државни подмирити, но Милош им ублажавајући рече: «Ми ћемо се стегнути, дужност је наша, да штедњом набавимо јавној благајни порез, који је пре раденике тиштао.

Затим је определио свештенству наплату, да може часно живити и није дозвољавао, да се са наплатом кајишарити сме.

Годишњим данком, што га је порти сваке године плаћао, ослободио је народ од десетка и других дација, које су Турци, гулећи кукавни народ, од њега истеривали.

Непрестано водећи бригу, како би простоме народу сиротињу одлакшао, дао је на трошкове дужавне оруђа за земљедељство набавити и та им је под надзором општинских старешина за рад давао, не штедећи у томе

ни труда па ни самог свог сопственог трошка, непрестано старао се он само, да у колико је могуће залечи ране народу, које му је последње ратовање задало било.

Столица управе српске била је у Крагујевцу опредељита. Двапут у години је Милош обилазио села и станишта, само да се извести о свему. На том путу примао је и жалбе и одма је ствари пресуђивао, које су по његовом увиђењу праведне биле.

«И ја сам из народа» — говорио је он више пута — «ја сам све те невоље сносио, ја знам кад он нема и кад има право!» —

Кад је тим начином своју малену кнежевину тако уредио, остало је том великом државнику, да даља далеко важнија и већа још посвршује. Светлошћу науке и изображења требао је он још те да народ овај, који је до јуче роб био умно преобрази, јер је овај законодавац врло добро знао, да би без преображаја тога све на песку зидао.

Шатобријан рекао је начином њему својственим: «Грци су јуначством и храброшћу постали на ново народ, политика није хотела законитост њихову признати, они су апеловали на славу.“ —

Српски је народ такођер на славу свију позвао се и слава се одазвала, на овај благотворни глас. Но једна слава није довољна, нити је тако снажна, да може препородити спавајући народ, који од столећа у ропству турском стоји, овом пространом и дубоком гробу, који гута све до света разума — све да разума једног народа и до његовог достојанства и уздања у своју личну снагу. Победе добивене на бојном пољу чисте земљу од угњетача, слобода и мир сад је у њојзи постојана — установљена.

И то је Милош за чудо проникнуо. Непријатељ од теорија и пре свега пажњу имајући на оно; што у држави потпомаже уметност, ступао је крепком стопом по стази сваке позитивне поправке. Он је хтео да се народ постепено изобрази кроз васпитање

нејаке деце, и није престајао за тим бити, да сви грађани његови способни постану дела, која ће једном њихово политичко биће утврдити.

„Народ је“ — говораше он — «једна велика породица, од које сваки члан мора пољати своје интересе и моралне исправке за срећу материјалну; треба да народ позна своје дужности, да може знати, шта власт има с правом искати од њега!» —

Извршивање ових великих и доброчинећих мисли и непрестано поступање по овом красном основу управе земаљске можда је и основ био што су Милошу много шта неправо пребацивали. Може бити да ће то и бити један од оних главних порока, који су срчбу неких сила супрот њега изазвали. На сваки начин треба ова потварања одбацити од њега и ваља предпоставити, да Милош који је био духа свободоумног, није правио завере, да дело ово, које је сам подигао, уништи. То су непријатељи његови неправо измислили на њега.

Дај да наставимо доказ за доказом, гомилајући истину на истину, мораћемо победити те жије, јер и тако мали људи морају сто пута имати право, тек једанпут да докажу да немају право.

У позније доба а за сретних дана књежевине своје, сећао се је господар од Србије; оних пријатних утисака, и оног меланхоличког и ратоборног уживања маленог пастира. Сећајући се свога детињства и оног уживања у народним песмама, које су њега задахнуле жарким родољубљем тако, да је народ свој на одбрану отачбине своје позвао, ценећи и уважавајући та предања народња, дао је он све старе преповетке и народне песме, које су славиле дела српских јунака покупити и штампати. Од њих читава дела створи и нареди да се из тих народних песама почну деца у школама учити читати, да тиме још из ране младости засади у деци отачаствољубље и одважност. Свуда се и школе по заповести његовој отворе и обучавање деце и до најмање колебе распросте.

Милош заповеди, да се постарају и за дела елементарна, сходна за наставу и обуку деце. Сад први пут изађе на свет писменица и речник српски. Ове је књиге саставио и издао чувени књижевник српски „Вук Ст. Караџић у две свеске именом «Даница.» Оне су садржавале у себи прекрасне песме народне, које су на скоро на немецки језик преведене и код Немаца са великим одушевлењем примљене. Бечке новине упознале су ово дело са песницима свију земаља.

XIV.

Насљедни кнез од Србије.

Сад знамо како је Милош постао идолом српскога народа, и зашто је народ после толико година једним гласом захтевао, да се Милош натраг у земљу поврати. Народ је волео његову велику отачастољубиву власт, ма да је она била за гдекоје и самовољна; него измет онај и смутљиво господарство совјета, и то совјета оног раздорног, који је страним сплеткама оборио оца отачаства.

Ја сам имао у рукама писмо једно од 14. октобра 1844. године писано, из једног села окржја Крагујевачког; а и зато нека је вечита захвала самовољнику Милошу, да је још у оно доба простака у Србији било, који писати и мислити знаваху. У писму том извештава један сељак свога пријатеља о тадашњим догађајима и завршује овако:

«Ми остали мислимо, да совјет неможе се са кнезом мерити. Кнеза није совјет онде ни поставио где је, но ми због његових великих услуга отачаству указаних и што је он за нас добар био. И ми нећемо другог осим Милоша. Ми се нећемо покоравати другоме, нити ћемо и порез другоме давати осим једноме Милошу. Он није црвенио што је отишао из наше средине, он знаде да народ није нигда противу њега био, јер у њему једном сматра он свога највећег пријатеља. Ово му је и највећа кривица била, коју су бољари наши употребили да га оборе. Помоћу страних сплетака испало им је за руком, да нам из средине наше одузму оца нашег и да га у бели свет пошаљу, но нека знају; да још није све свршено. Кара-Ђорђева влада нигда укоренити се неће и као у воску држите да ће Милош вољом народа натраг позват бити.» —

Ово неколико простих речи открише су и на јавност су изнеле праве мисли народа

и то оног народа, за кога се зна у Србији да чудну снагу има.

У једноме основу великих и пробитачних установа, којима је Милош браћу своју обрадовао, нису биле још те обвезе, што их је он на себе узео био. У исто доба, кад је сретни господар од Србије старао се, да умни развитат свога народа унапреди, морао се он непретано још и о томе бринути, да утврди земљи својој материјалну независност и да ову истргне из сумњивог и нерешеног њеног стања, у ком је остављена била после ослобођења њезиног од Турака. Он је видио, да је далеко још до тога, да се уговор онај са Турцима, као надлежан и потврђен сматрати има, са кога може и даљње преговоре одпочети. Зато Милош намери да код високе порте изради, да ова законитост српску призна, независност управе њезине осигура, да опстанак Србије више ни од ког у питање стављено бити неможе, нити да она у будуће назире од самовоље јевропске дипломације, ма да је он једном већ признао

полу господарство турско.

Тешки и дуги преговори, који су у Цариграду вођени, засути су били скоро непреодољивим препонама, провукли су се од 1829—1833. године. Но при свем том оклевању праведне српске ствари, Србија је ипак од своје стране савесно и верно испуњавала своје обвезе, и све што је год обећала верно је испунила. Мир и ред установила је и тим је покорност властима и донешеним законима прибавила, а тек кад је турски велики везир Махмуд о томе потпуно уверен био, да је владавина Турска у Србији за навек пропала, он попусти. Махмуд је скроз почнавао век у коме живи. Милош је био једини човек, који је могао владати и обуздати српску револуцију и учинити је за турску невредимом. Махмуд прими и узакони ослобођење својих старих робова.

Кад су о свему договори учињени, порта прими са одличном пристојношћу захтјеве, које јој је Србија предложила: да призна независност њезину под полу господар-

ством турским и Милоша да потврди за насљедног кнеза од Србије, под тим условом, да Србија порти годишњи данак од 1,300.000 турских пијастра плати, а дозволи да у Београду 10.000. Турака као посада живити могу, сва остала пак места и тврђаве из узимајући пет на брегу Дунава и Саве лежећих, да препадну србима. —

Но колико бриге труда и стрпељиве умешности је стало и требало уставној Србији, док је приволела порту, да изда једном већ наредбу, да се уговор овај обнародује и да у живот ступи. Зајиста је био највеличанственији и најрадоснији дан за народ српски, кад је скоротеча из Цариграда послат, у Србију Ферман донео, у ком је порта признала полунезависност Србије.

На глас ове радосне вести, народ занешен од радости ишао је к ниском обитал ишту српског господара, који је сад постао насљедним кнезом од Србије. Весело је подвикивао и њега прерадосно поздрављао, као

да је тим поздравом потврдити хотео, његово помазање на кнежеско достојанство.

Весеље и слављење рашири се по целој Србији; но то весеље и слављење није власт наређивала, већ је потекло из слободне воље самога народа, који је прве своје кораке цркви светој упутио; да Богу на тој указаној му неизмерној милости — благодари. Цркве нису већ више могле примати у себе гомиле, које су надолазиле, да благодаре а за избављење из ропства, и да у свом благом и часном заносу, хвалу одаду Христу; што им је помогао, те су опет повратили своју изгубљену слободу. Радосне и веселе песме смешане са војеном гласбом, пуцњава топова и палење малих пушака, хорило се кроз неколико дана кроз шуме, горе и равнице српске.

Милош није хотео да у одушевљеном магновењу, сам узме инвеституру и право, које му није могао нико други, доли један народ дати. Стога даде он одмах народну скупштину сазвати и поднесе јој на одобрење

Ферман, којим је порта даровала њему достојанство владара. Милош тим делом добије круну од народа, зато му је ваљало да се народу заото поклони и благодаран покаже, док међу тим остале суседне силе нису тако мислиле.

Дело ово, велике пристојности а уједно и одважности увредило је и једног посланика, који је следећим речима изразио своје незадовољство у цуној скупштини: «Шта зар се још и Милош сме држати за каквог Боливара?» —

На ово високомерно питање, које је истог вечера срећном господару од Србије до ува дошло одговорио је Милош са обичном учтивошћу и гласом више наравним:

«Сиромах посланик — та тај још и незна, ил је ваљда јадник заборавио, да се овде у Србији и народ за нешто броји!» —

И ово неће последњи пут бити, да ће нас Милош са прости своји одговори до усхићености доводити; скоро ћемо наступити неке разговоре, у којима простак српски

доскаче одговарањем својим ученим дипломатама и лукавством својим, са свим помрачава дипломатску вештину, својих супарника.

XV.

Пастир Краљ

Срби су једва један пут већ постали сами своји господари, и Милош напредује са делом цигилизације издржившћу, која сваку похвалу превасходи.

Ништа тако к себи не привлачи, ништа тако на побуђује на расматрање, као сматрање људи и ствари ове земље, после толиког робовања, и кад те људе и ствари, које се пред нашим очима врзу сравнимо са осталим изображеним народима, онда ћемо видити, какву хвалу заслужује тај народ пред данашњом Европом, кад је себе тако мудро уредити и подићи знао.

Ако испитамо уређење правительствено у Србији, које је уведено на основи по све слободомишљеној и уставној, па ако на ум још и то узмемо, да је ово правительство, постављено и уређено од једног простог сељака, који ни писати незна, то се зајиста дивити и чудити морамо.

Тако чудећи се, ако и даље нагнемо сматрати у своме поступку дело ово велемоћно и одважно, које је на то смерало; да преобрази власти и подигне благостање народно, то онда видити морамо, како Милош мудро и пажљиво преко хиљаду одсека ступа без да заиђе, са тврдом намером да надвлада гњиле и лењиве поступке завичаја, неразумну упорност простог света, који неће лако нове наредбе да прима, придржавајући се свагда свог старог обичаја, хотели би да то тако и даље остане, као што је и код њихових старих било; но Милош се није на те предрасуде њихове обазирао, он је своје нове уред бе тако мудро и опрезно уводио, да је сам народ на скоро отворио своје

очи, што су до тог доба незнањем затворене биле, те је почео појати грађанске односаје јавног права свога и стога је, видећи се слободним у својој кући хвалио, и у звезде дизао Милоша. —

Послушност законима и такови ред је у земљи брзо прозведен, да је сваки ма где се по Србији налазио, са особом и имањем својим сигуран био. Материјално стање земље брзо се у Србији подигне, а са овим подиже се опет и материјално стање и самог народа, који је скоро да јуче без крова свога био.

Дело ово унутрашње организације земље, што ју је Милош предузео да изврши, заиста је огромно било; то показују она мудра уређења, која је он земљи својој дао. Он је с народом заједно извојевао народу и себи слободу и ову је земаљским законима народу осигурао. Слава нека је зато мудром и јуначном Милошу!!! — Он је био човек из народа, који је само за народ и Србију своју живио. Добра она, која

је он као владар народу своме учинио, кад би овде исписивати хтели; морали би читаве књиге написати. Тога се добра и данас Србин сећа, а и плодове од њега ужива. Ја у рукама мојима имам један званичан спис, који нас је у стању упознати са унутарни дели Србије, са духом и радом правитељства српског за првих дана владе Милошеве, који је доволан; да нам Милоша као народног кнеза пред очи стави. То је «слово» његово, које је он говорио народној скупштини, која је по његовој заповести сазвата била: „да даде рачун народу, што је као намесник народа радио.» — Тако се учтиво према народу Милош показивао.

Ретко је у свету заиста слово ово.

Зна се по себи, а да и не кажем, да ћу ја слово ово Милошево од речи до речи верно на видик изнети. У њему нема никакве владарске надутости, где се говори а ништа не казује, нити се оно састоји из оне званичне ништоће, из које се сва скоро престолна слова састоје.

Слово кнеза Милоша има у себи ту особиту заслугу, што се држи за нов појав говора владарског. Оно није из другог каквог престолног слова преписано, нит је по престолном шаблону израђено, па да се у њему којекаквим фразама много народу обећава а ништа не даје. Оно је прави ремек од истине, без икаквог шеврдања, које може свакоме владару, који је уставом земаљским обвезан, да народу о своме раду рачуна даје, за пример служити.

Милош се није устручавао, да народу изнесе на јавни претрес цео рад свој. Он је хотео да чује шта ће он о томе рећи, па ако је где погрешио, да тамо за времена поправи. У ту сврху сазвао је он народну скупштину у Крагујевац за 16. новембра 1835. где је била и столица правитељства. Но почем и народ у Србији имаде значаја, као што је то Милош дипломату једном рекао, а дворац слободног кнеза од Србије, нема у себи толико просторије, да би у себе примити могао све посланике народне; то је

Милош ту скупштину држао под ведрим небом, да сваки у њој учествовати може.

Она дивоте пуна равница, која окружава малу варош Крагујевац, била је опредељена за ово велико празновање. Још пре месец дана, него што је ова скупштина обдржавана, сва су се оближња места радовала састанку њезином. Са свих страна врвили су добровољни радини, који су долазили, да помогну оно место приредити, где ће се скупштина држати. У сред равнице те, подигнут је био један брежуљак, који је украшен био заставама и зеленим гранама. На подножију овог земљаног престола, један простор беше обграђен за народне посланике, који долазе и на коњу, да учествују при таким скупштинама. Помоћу речених радина уздигнута је била земља свуд у наоколо, у виду амфитеатра тако; да што више људи видити и чути могу, шта се ради и говори.

Неописана је то дивота видити, како од свију страна прегнуло се за послом. Света је ту толико, да га пребројати неможеш;

младо и старо надмеће се у послу, који врло лако и брзо се ради. Кнез Милош, који је увек остао човек народњи, сваки дан излази да види шта се и како се ради, побуђује радине, стане пред гомиле, које се окупе у часу одмора, слуша све приметбе, одговара на сва питања, која се на њега управљају, излазне основе које су га приволеле, да ове ил оне мере употреби. Овде, као и кроз сва места, која је кнез српски пролазио, појављивали су се ови исти призори. Милош није се плашио рећи за рад онај, који је намењен био, да од користи отачаству буде. Он има пуно уверење о својој дели и хоће искрено и благородно, и да што је најбоље на видело изађе, било да је од кога му драго.

Ове појединости, колико се год чине да су неверојатне; јесу зато ипак истините, јер су до најмање маленкости верно и тачно саопштене.

Све припреме су готове биле 15. јошт на вечер. Старци, жене и деца иду у цркву да Бога моле, да сутра лепо време буде,

да осветли народни празник. У саму зору 16. — загрме топови и умилни глас трубе војничке, који се је разлегавао по граду, равница и шумама, објављивао је свима и свакоме; да је народни празник освануо.

Крагујевац даје нам изглед највеселији и најдражеснији. Све куће и зданија па до најнижих прозора, окићено је заставама народње боје, цвећем и зеленим гранама.

Велика црквена двокрилна врата широм су отворена и украшена највеличанственије. Множина воштаних свећа гору пред светим олтарем, те осветљавају победоносно оружије, заставе и цвеће, које је у средини цркве дивотно понамештано. Умилна и тиха гласба свира дивотно народне песме и доводи слушаоце до највећег усхићења.

Улице су дупком пуне народом тако, да истима проћи неможеш. Народ радосним срцем пева своје народне песме, вије грдне народне заставе, на којима су ставите ове чаробне речи: «Слободна Србија!» а затим ког је застава окружја и села. На лицу сва-

ког Србина читаш,! да се за сретна држи, што је данашњи дан доживио, па је зато тако неизказано добро расположен. Лепо пак народно одело, даје овим учестаним гомилама, особиту дражест.

Ово је народ, што је из унутарности од свију страна дошао, да буде учасник братске скупштине, где ће се ток свију ствари отачаственихх, свима без разлике предложити. Од Крагујевца, кога ови сељаци брзо пролазе иду сви к равници, а овде приспевши седоше сви около ограде, која је за коњанике и депутирце окружне одређена. Ови су званично позвати, а то су кнезови, кметови, војводе, првосвећеници и сви остали грађански и војнички чиновници. Од ових како који дође, таки се и намешта около оног узвишеног краљевског брежуљка.

Дванајсти сахат избија на кули крагујевачкој. Звона, топови и војничка гласба помешана са неописаним узвиком Ура!!!—означавају долазак кнеза од Србије — Милоша, који обучен у дивотно народно одело у сре-

дину народа са женом и децом долази, поздрављајући га усрдно. Како на одређено место дође, седне на столицу, око њега разни државници, који су за њим дошли. После кратке отпочивке устане Милош и поздрави весело цео народ, који му веселим гласом са: «Ура!» одпоздрави; а затим кад се је народ мало стишао, стане Милош на једној слици трибине, која је напред мало изтурена и стојећи гологлав овако народу поче говорити:

XVI.

Слово Милошево на углед.

Сад је година дана, како смо се у повећем броју и на главној скупштини састали. Онда смо се надали, даћемо се о Ђурђеву дану и опет у повећем броју скупити. Но онда не би траве и зато морадосмо држати мању скупштину после Ђурђева дана. Ни прошлога лета и јесени, нисмо могли

скупити веће скупштине прво зато, што је превелика суша била, због које ни воде ни сена нисмо имали, а друго зато опет, што нисмо ни могли приправни бити са свима пословима, који су требали предложени бити главној скупштини. Нисмо могли до сад схватити рачуна, колико има народа, ни колико прихода од десетака и других струка; нит сам могао учинити нужних установљенија која сам желио учинити на брзу руку. Ми смо сада топрв од године дана нови људи постали, од како су нам се дјела с портом свршила: Србија постала је топрв од године дана државом, а при оснивању сваке, особито пак нове државе, треба човек врло добро да пази, да у чему не преухитри, и да черте једне не изда у свјет данас, од које би може бити, сутра морао одустати на штету обштине а на срамоту своју. Све државе на свјету потребовале су стотине година, докле су се овако установиле, као што ји сад видимо, а установљавају се и дан данашњи; не може ни Србија другим трагом ићи,

него којим су све остале ишле, не може ни Србија установити се за годину дана и постати државом, којој ништа већ неостаје желити. Народ српски има више народни својствености, ове му треба најпре прелити у нарав просвештени европејски држава, пак да ступи у ред њин, што је најглавније, међу нама нема ни толико вешти људи, кои би нам руководили државним дјелима онако; као што се руковсде европејске државе. Све ово закоснило је досад установљенија, за која сам вам лане о светом Трифуну изјавио, да сам рад утврдити ји у нашему отечеству.

А скупивши се сад овако торжествено, и окружен и опет члеповима прељубезне моје фамилије, преосвјашченијшом господом архијереима нашим, члеповима судова, капетанима окружним, главним кметовима народа Серпскога и вишим духовенством и свештенством нашим, долазим опоменути вас љубезна браћо, слова које сам вам на лањској ск: Трифунској скупштини дао читати, печатати и подјелити ме-

ђу вама. У слову оном изјавио сам вам, колико сам рад прво: устроити сваку струку дјела народни понаособ и узаконити ји; друго: расположити данак на народ најлакшим и најправијим начином по њега, а и пробитачним по правитељство наше, треће пак: исплатити дуг стари архијереја, кои је лежао на новопридобијеним крајевима Сербије. У слову том предоставио сам вама свима, да се о свим овим моим предложенијама и сами међу собом и код куће са осталим народом договорите, пак да ми дате после мњеније ваше и њино о тому. Од оног доба до сада исплаћен је дуг аухијерејски од новодобијени крајева, а две прве точке остале су досад неиспуњене. Одонда до сада, имали смо свиколици доста времена и мислити се и разговорити и о овим двема.

Ја сам међу тим непрестано и за сву прошлу годину радио и умојој канцеларији и у договору са судом народнимо том, како би најзгодније установили оно, што је најпрече, најнужније и најполезније нашем отечеству. И рјешио сам тврдо :

1. Сачинити и издати устав Српски, у ком би стојала избројена права и дужности књаза Српскога, права и дужности власти наши и права и дужности сваког Србина. Устав овај прочитаће вам се свима. Из њега ће те видити, да су општенародна права, или права, која ће сваки Србин уживати, пространо и онако описана и разграната, како ји само човечество предписује; у њима ће те наћи, да је личност сваког Србина слободна и да је сваки Србин господар од свог имања.

Овом уставу треба, да се свиколици закунемо и сви, кои се овде на скупу налазимо и сва остала браћа, које нејма овде; да се закунемо сви, један другому, књаз властима и народу и народ књазу и властима, да ћемо држати устав овај свето и нерушимо, као што држимо свето Еванђелије и да нећемо ни од једне черте његове одступити, нити једне самовољно промјенити, без договора и согласија свију нас и свега народа.

2. Рјешио сам се поставити совјет државни првом и највишом властју до себе и до књаза и саставити ју из шест попечитеља на које ће се све струке дјела народни подјелити и више државни совјета; попечитељи ће ји предработати, совјетници разсматрати и мени предлагати на одобреније. И попечитељи и совјетници одговараће и књазу и народу за дјела своја, одговараће и за свако злоупотребленије, које би се у дјелима народнима појавило.

3. Дао сам и још једанпут прегледати књигу наши грађански и кривични закона, кои су се 4. године дана сочињавали и кои ће се судовима нашим предписати, да по њима бране правога, а кривоме да суде. Тим ће сваки србин наћи обрану, не у уму судије, већ у самом закону.

Оваким установленијама, чини ми се, биће внутрење правленије најбоље, и као ланцем скопчано. Народ стојаће под кметовима, капетанима и судовима, судови под државним совјетом, совјет под књазем и уз књаза, а

књаз под законом и у непрестаном договору са совјетом. Овим установљенијем укратиће се, чини ми се, самовљство и свију нас у скупи и свакога по наособ. — Може бити, да ће бити и у овим установљенијама какви недостатака; но и ови ће се поправити по времену и како се покажу; за сад нису ми ни знања моја ни време допуштала, да овако важно дјело испечем онако, како би смјео рећи: дјелу мому не може нико наћи мане- оно је најсовершеније дјело на свјету.

Испуњујући овако обећање моје, да ћу установити внутрење правленије, прелазим сада на другу важну точку љањског мог слова, како ћемо сирјеч данак расположити на народ.

Потребе, које народ Српски има да подмири, јесу ове:

Данак Султану,

Плаћа књазу и књажевској фамилији.

Плаћа чиновницима.

Плаћа архијереима.

Трошкови на држање војске внутрење ради мира и поредка међу нама.

Трошкови на држање стража по границама, које ће нас чувати, да нас ко не напада са стране.

Ттошкови на мензилане.

Трошкови на грађење и држање контумаца.

Трошкови на депутацију у Цариграду.

Трошкови на агенције по другим земљама.

Трошкови на случаје, кои се немогу предвидити, а кои могу наступити.

Све ове потребе иодмиривали смо ми досад различним и млогостручним приходима земаљским. Народу српском ваља ји и одсада измиривати.

И ја и Суд народни српски трудили смо се досад, неби л изнашли какво средство, коим би се све потребе народне могле најлакшим и најправијим начином по народ, а пробитачним по правитељство наше измирити. Сву прошлу годину совјетовали смо се о том

и совјетовали и једни били смо једног, а други другог мњенија. Најпосле нашао сам, да никако немогу испливати у том, већ да се сав данак, кои Србин има давати, сбије у једну суму, пак да се у једној суми и купи од народа по два пута у години, о Ђурђеву и о Митрову дне; да се народу даде времена, измирити га од једнога дана до другога, и да се не кињи народ више са ситницама, већ да плати један једини данак по три талира за пол године за главу, да плати, велим, три талира за пол године, а да недаје више ни: арача, ни чибука, ни димнице, ни главница, ни женитбине, ни котарине, ни воденичнога, ни казанскога, ни жировнине ни десетка од усјева: кукуруза, пшенице, овса, јечма, ситне проје, ни десетка од кошница и вина; а најпосле да не чини више ни кулука чиновницима, веће само Правитељству на зданијама, која би се градила за обштенародну ползу, пак и за тај кулук да прими плаћу од правитељства на свакога човека, кои ради од јутра до мрака; а друмоме и

мостове села међу собом братски да граде. И сеоске шуме и гора досадашњи алија да да остану у напредак обштенародним добром; сав народ плаћа данак и за њи, сав има право и уживати ји. Од сад нити има правитељство наше, нит икакав старјешина, ни чиновник ни трговац, нити ико други права заграђивати ји, ако ће и десетак грмова бити, нити забрањивати браћи и из други села и окружија, да ји неуживају.

Кад разсуди народ, да ће са поменута три талира данка, на пол године измирити све земаљске потребе; кад разсуди, да му у та три талира улази и плаћа архијерејска, и да неће ни димнице више плаћати; кад разсуди, да ће дати само та три талира, а да неће давати ни једне ситнице, које је досад давао; кад разсуди, да му одсад остаје десетак, коим му Бог благосиља годишњи труд његов, и да ужива и сеоске шуме и алије по својој потреби, кад разсуди, да му одсад и кулук чиновницима престаје, а да ће му се и онај платити, који буде правитељству чи-

нио; кад све то велим, народ зрјело разсуди, надам се, да ће свак живи наћи, да су три талира данка с главе на главу за пол године најумјеренији данак, кои се може ударити на народ један.

Оће ли се с данком тим још изићи на крај, видићемо; правитељство наше мора сад да прокуша срећу, оће ли му то довољно бити или не; а попечитеља казначејства биће дужност изнети и показати по истеченију једне године рачун како расхода тако и прихода земаљски и мени и совјету и народној скупштини.

Да би се међу тим и овако умјерена сума свега данка, од три талира за пол године најправијим начином разрјезала на народ, како би и најимућнији тако и најсиромашнији Србин био задовољан, то ево предлажем тевтере, у коима су пописане и жењене и неожењене главе, у коима стои назначено, и имање сваког Србина, а сваки кмет зна и онако, колико је који брат десетка давао. По овим тевтерима и по имању ваља сад рас-

полагати данак. Но моје дјело и правитељства није више располагати, колико данка на ког брата по имену да дође, то је одсад дјело кметова, они треба да поменуте тевтере прегледе, десетак свачи да сравне, и у договору с капетанима и судовима данак од три талира за пол године по имању сваког брата да подјеле најправијим начином, како ми неби сиротиња долазила и тужила на неправо располагање.

Све ове моје рјечи предлажем вам браћо и господо, и на ваше промотрјеније и желим чути и витити од вас, од сваког окружја по особ, једнодушно, одкривено и нелицемјерно писмено мњеније, јесте ли задовољни с вишепоменутим моим установљенијама а и с мњенијем моим о том, колико данка Србин да даје, и како да се на њега удара. Изјавите ми мњеније ваше сви овако у скупи, а после, задавши државному уставу, заклетву, изберите међу собом најразумнија и најодабранија лица, и оставите ји овде с пуновластијем као депутате своје, да ја и со-

вјет државни чинимо даља расположенија с њима; они ће после доћи у народ и казати, шта је овде свршивано. Иста та одабрана лица биће депутати ваши, кои ће о трошку послатеља своји, на сваку скупштину долазити, рачуне прегледати и народу јављати ји, оволика гомила неможе се сбог велики трошкова сваке године овако скупљати. Овакви депутата народни има по свим државама, и нама су нужни.»—

Говор је овај дао Милош хиљадама штампати и поделити народу по целој Србији. «Нека» — рекао је Милош — „сваки зна, шта је за опште народно добро урађено!“—

Мало после ове скупштине, на захтевање једне силе кнез Милош буде позват, да у Цариград на правдање оде. —

XVII.

Милош и Махмуд.

И заиста, после ове велике народне скупштине од 16. фебруара 1835 год.—кнез Милош добије од султана једно умиљато писмо, којим га у најкитњастијем слогу источног израза позива, до дође у Цариград.

Његово величанство»— гласило је писмо — «сматраће онај дан за најсретнији у животу свом, у ком би му дозвољено било, лично изразити славе-пуном кнезу од Србије своја висока осећања, којима је он према њему преиспуњен.“—

Оно је време већ прошло, кад је на један знак српски роб, с рукама и ногама везаним вођен и ношен пред свога господара, да 'овај с њиме по својој вољи располаже. Сад нема више од тог ни говора, да се из Цариграда само заповест шаље, којој се позвати ни противити није смео. Сад је тре-

бало други начин узети, ако се мислило задобити јуначног кнеза од Србије и то само за један састанак.

Овсм претерано-ласкавом учтивошћу портином, Милош није ни најмање био изненађен. Он је одмах с почетка видио, колико она важи и на чему се она оснива; а знао је и то чијем потстрекавању има он за ту почаст султанова позива да захвали..... Но својим наравним проницањем је он провидио исто тако и корист, коју ће задобити из овог приближавања, које он није тражио нит ју је испросио; као и немање превару, која би се изродити могла. У тајном кабинету султановом могле су се многе ствари објаснити и на корист решити; те стога се српски кнез реши, да у Цариград иде.

Ово његово решење нису сви совјетници одобравали. Оне исте сумње које су Милошу пред очи стављене биле још пре неколико година, кад одвратити га хтедоше, да у стан Куршид-Паши не иде, сад су опет поновили и поткрепили важношћу грозне и

ужасне смрти патријарха Цариградског. . . . . Но Милош није се нигда на једну своју личност много обазиро, кад се радило о општем благу земље: «Е добро!“ — рекне он њима — „Ми смо сви имали право, ваше неповерење било је истина основано, али је и моја нада у Бога, да ће ме сваке беде избавити — била оправдана. Има случајева, где се смелошћу и одважношћу већма користи човек него претераном опрезношћу па као што сам се божјом помоћу жив и здрав повратио из стана Турског, у Бога се уздам, да ћу се тако и из Цариграда вратити!“—

Он се тврдо реши за полазак у Цариград.

Сјајне почасти чекале су на Милоша тамо. Махмуд, овај други изванредни човек тога доба, потпуно је поњао дужност, које му је налагало великодушно поверење спрећу свом старом пријатељу и он је све ово делом благородно оправдао.

Треба и на похвалу турског народа рећи: да је јунак српски целим путем примао, најсјајније сведочбе удивљења и уважавања.

Путовање кнеза од Србије, жуборило је непрестано по сви мести, кроз која је он пролазио. Више пута рекао је Милош тронут предусретањем њиховим: „Ја се не бих никада надао толикој усрдности Турака, међер има нешто и добра у овом сиромашном народу робова!» —

У самом Цариграду био је Милош најславније дочекат; пролазио је кроз варош к палати султановој, на коњу источно оседланом, у кадиви, злату и драгом камењу украшеном, ког му је султан пред њега послао био. Пред њим су јашили главни турски чиновници а телохраниоци султанови са други високи чиновници, опколили су га са свију страна. —

Милош је средњег узраста човек, држање му је војничко, опхођење просто а никад подло, често одвећ достојанствено. Чело му је отворено, поглед стрељав а лице му

уједно издаје храброст, одушевлење и сладост, но преко тог свега изражава оно и потсмехно лукавство, држања је обично хладног и тихог, које баш импонује. Његови дуги брци дају глави његовој израз гордељиви. —

Такав се појавио простак и сретни јунак српски Милош, зачуђеним очима турске светине, која је врвила путем пред њим и ког у овом часу опкољавају поклоњења мусулмана, негда његових господара. У оном одушевљеном полету, кад га је народ весело усклицима поздрављао, поглед је Милошев изражавао оне горде радости, ону утеху безкрајну; која у једном магновењу човеку, награђује све труде живота његова.—

Кад је Милош у Султанов двор приспео, гди је цео високи диван сакупљен био, он је пред султана уведен по постојећим обредима и тек што су све обичне церемоније прешле, Махмуд сад развије пред својим вазалом, сву кокетерију измишљене учтивости, те са највећом нежношћу почне повторавати своје највеће уверење високог по-

штовања, које он у грудима својима већ од дужег времена носи и јавно исповеда, за једног најчудноватијег човека у овом столећу.

Овим цифрастим говором Милош је био јако дирнут, но вешт прикрити забуну своју, он се је чисто и невешт томе чинио. Неколико тренутака поглед је његов нешомично управљен био на Султана, а затим проговори он гласом громким, које перо није у стању описати.

«Ја сам» — рече Милош «дочеком и предусретајем овим већма збуњен, него да бих могао да одговорим вашем величанству — — — — ви сте ми одузели и оно мало речи, које сам ја могао изговорити и са којима би ја изразио праву истину мог мишлења.»

Махмуд се на ове речи насмеши и пружи му руку.

Милош је био предмет гледања и свеопштег љубопитства, ово је он одма приметио, па се претварао за врло мирног и смерног. Његово држање посматрано је, сва-

ка његова реч повторавана и мерена је: но простак српски остао је вазда онај исти, знао је улити призрење и за само његово незнање красног светског обхођаја, за које је он сам себе кадкад лукаво оптуживао. При двору овом, од самог претварања, пренемагања и бојазљивог пузења, држање Милошево према султану било је пуно важности. Људи, који нису никад смели очи своје на султана управити, дивили су се и чудили његовом држању.

Држећи се непрестано сходно свог високог положаја, кнез од Србије обратио је на своје заслуге, погледе свију главни људи, а доцнији догађаји доказали су, да је Милош и у позније доба имао много својих штоваоца и приврженика у Цариграду.

Махмуд био је без сваке сумње у образованости напреднији од Милоша, но он је на скоро морао увидиди, да посла има са супарником тако исто страшним у кошкању политичном, као што је био и на бојном пољу.

Од како је приспео Милош у Цари-

град, био је често на тајној аудијенцији код султана, без да му је ту што важно саопштавано било. Време је пролазило одвећ весело у светковинама, одавању и примању поклона савезнику Турске. Но Милош је при свему томе подозревао на све то, јер је знао; да он није позват у Цариград да прима и враћа удворности или да види преговоре о обичним стварима, које су се могле из канцеларије у канцеларију шиљати. Више пута при искреном разговору, којим је он удостојен био, Махмуд је говорећи о Србији често уплећао по гдекоју неразумљиву реч о уређењу њезином; али је Милош при оваком разговору са свим се невешт чинио, као да ни схваћао није шта му Махмуд говори. Сад, пошто су на двору силног падише увидили: да Милоша немогу лако на клизаву стазу политичног дивана навести, ваљало је самом султану да започне извршивати заповести, које су му од неког трећег наложене биле.

«Кнеже!» — рече султан Милошу — «најискренији поштовачи ваших ретких заслуга,

видеше са сажалењем; да ваша влада, која је тако славна, при неким пословима излази на штету, која је пуна опасности за вас.“ —

«Боже мој!» — уздане Милош са узбуђеним и чисто преломљеним гласом — «е па како ме није ваше величанчтво, које ме испуњава толиким сведочбама свог драгоценог саучешћа, заранније дало о тој опасности известити?“ —

«Предмет је овај врло важан» — одговори султан — «о њему није се могло радити преко других. Ја сам за боље држао, да га сами кнеже међ собом испитамо и расправимо, пошто смо одани један другом и у најискренијем поверењу.»

Милош, који није веровати могао, да између Турчина и Србина срдачна наклоност постојати може, задовољи се с тим, што је ћутећи поклонио се.

«Кнеже!» — уређења, која ви у Србији уводите“ — настави султан — „лишавајући себе власти владарске, вас ће кнеже у исвесну пропаст довести. Искуство онога

што се збива код других народа, поткрепљава ову бригу нашу.» —

«Што се мене тиче, нека буде како Бог хоће, али што се тиче власти владарске, за ту искрено казати морам, да та не-припада мени. То би био одвећ велики терет за једног сиротог незналицу, као што сам ја!» — одговори Милош у понизности — «зато сам ју ја и поделио са онима, који ми могу помоћи, са својим саветом, својим искуством, а ми извршујемо ту власт у дружини, на највећу корист народа.«—

Сад је опет био ред на султана, да неразуме овај прости одговор Милошев.

„Ваше уредбе кнеже, како данас постоје имају у себи много демагогички стихија?»

«А шта ће то рећи?» — упита Милош узнемирен.

„Кнеже?“ — настави Махмуд — жестину своју уздржавајући — «ви дозвољавате народу прекомерна права. Ваш устав даје му једном речију велики простор слободе?“ —

„Народ српски не ужива другу слободу осим ону, коју је сам задобио жалосним жртвама за пуних четрдесет година,» прихвати речима Милош сасвим просто и од себе: „Сад кад бих ја почео народу срећу и слободу његову на лотове делити, то би њему врло тешко пало, јер он знаде да ме је за свог старешину изабрао.“

«Народ српски није довољно зрео за оне установе, које се тамо заводе, с тога је врло опасно дати народу у руку безграничну слободу, јер ће он ту свакојако зло употребити, а при томе још морам вам кнеже рећи отворено, да ваш начин управе, задаје озбиљну бригу силама, које су признале полунезависност Србије.» —

Овај је израз Милоша у срце дирнуо и зло је звонио у ушима господара јуначне Србије. Но он имаде велику власт над собом самим; своју је задаћу он већ напред расудио, те зато одговори он са свим тихо и лагано:

«Оно се може само злоупотребити, што коме не припада, како би дакле народ српски оно злоупотребити могао, што он сам по сили права свога ужива? — Садање уређење држим да им се допада, кад оставише пушку, а мотике се прихватише.» —

Махмуд осети удар. —

«Кнеже!» — одговори он живо „ваша установлења имају у себи такове основе, које поткопавају власт владатељску, за коју сви владари старају се, да ју у рукама својима одрже. Ја се видим принуђен вама приметити, да околне силе а нарочито пак покровитељствујућа сила Србије, имаде право совјета у оном; што се тиче оног узајмног интереса, који је уговорима мира освећен.» —

— „Ја се неопомињем“ — рекне Милош видом сумњајућим „ — да сам ја икад какве уговоре мира са другим силама осим једне високе порте — правио . . . . . И ја мислим да Србија те уговоре, које је она са блистателном портом заключила — савесно испуњава.“ —

„Слово престолно, које сте ви у скупштини 16. фебруара т. г. народу говорили» — настави Махмуд — „било је предметом љуте критике, од стране тих сила.»—

„Но ми немамо да расправљамо ништа са тим силама?» — примети Милош смешећи се.

И султан, без да одговори на ово питање и лукаву доскочицу, која је на њега управљена, настави са нестрпљењем, за које Милош није имао вештине да то примети.

«Ово је престолно слово произвело живе приговоре тих дворова, усљед којих сам ја нужду увидио, да овај разговор данашњи поведем.»

—„Ја незнам шта људи разумевају под престолним говором» — одговори Милош лукаво — „ја незнам да сам што таково урадио, за које видим да сам оптужен! Може бити да ти људи запињу за онај извештај, ког сам ја великој скупштини поднео. Мени је врло жао, што вам сад тај извештај показати не могу, који сам ја пе-

чатати дао, да се разда онима од наше браће, који нису били на скупштини тој. Из извештаја тог, може ваше величанство увидити, да он не може никог другог интересовати, до —нас саме.

„Ал ваша унутарња уређења интересују и друге силе, ако су само таква, да могу немир и у њиховој земљи проузрочити» — примети султан.

Но Милош без икаквог околишења настави даље:

„Ваше величанство! — у извештају томе, ког сам ја великој скупштини поднео, нема ништа друго; но је описано стање, у ком се дела наша находе, а ово мислим да опредјељује и сама дужност владарска исто тако, као што то опредјељује и дужност народа; и то је све. Ми остали простаци, ми се уређујемо како најбоље знамо и можемо, а као што видим направила се вика за ништа!»

Преставимо ми сад себи, при овоме одговору саме простоте, које се је Милош за чудо

придржавати умео, положај Махмуда, који је са укоченим очима гледао овог српског простака, и видио се да је до крајности изненађен, — пак ћемо лако схватити овај призор, између ова два човека, који се поњају а без да се желе разумети и код ког наученост једнога није могла, просто оштроумље другог превластити.

«Кнеже!» — одговори Султан са гласом врло ублаженим: «Устав, који сте ви вашој земљи дали, јесте заиста много слободнији од онога што га друге европске земље имају, а има и других ствари у њему, за које ћете ми допустити, да вам искрено приметим, да ће непогоде на земљу навући. Околне се силе боје, да се због тог уређења може код њихових народа жеља породити, да такова од њих заиште, што оне можда неби дати могле. Те силе исте гледе са узнемирењем, шта се збива по Србији, и ја сам им морао обећати, да ћу код вас кнеже израдити неке промене, које су се већ за нужне припознале.»

«Србија је много слабија» — рекне Милош: «него да би икоме на ум пасти могло да њој подражава. Мени је одвећ чудновато, да велике силе, које шире своја снажна рамена преко толиких милијона разна народа — имају још времена бринути се, шта се и у нашој маленој и сиротој кнежевини догађа.» —

Султан се није могао уздржати, а да се грохотом не насмеје, и он није трпио, да се околне силе мешају у нутарња дела кнежевине, као што то ни Милош допуштао није. Он је био одвећ задовољан са упорством свога вазала противу њих. . . . Но Турска се налазила под теретом заштите Руске, којој је султан лично обвезан био, пак је с тога морао бар овој сили колико толико учинити. Лед је већ пукао био, Махмуд сад престане износити околишење и лукавство политичко на узор човеку најлукавијем и најпроницавајућем, и сад објашњења најпростија, најтачнија даду Милошу разумети: да савезна сила Турске од ње тражи, да она

по власти полугосподарства свога принуди кнеза од Србије: «да промене своја најновија уређења, која садржавају у себи демагогичка начела.“

Овом објашњењу надао се је Милош. Он је већ изодавна знао, чега се у разговору придржавати има и он је био у стању издржати сва испитивања, без да се у чем изда. Он је толико одговорио султану: „да ће из општег уверења и особитог призрења према његовом величанству у свему попустити, што ће се са општим благом земље слагати.“ —

«Кнеже!» рекне Махмуд, завршујући овај знаменити разговор: «ви нећете у мени наћи непријатеља оних уређења; која се дају народима као извесно право и паметна слобода. Знајте дакле, да свака ствар има своје време. . . . . Треба кућу иззидати пре, него што се сруши, да неби под њеним развалинама пропали.“

После ових речи метне Махмуд руку своју на чело, у мислима задубљен, примети

опет да Милош пепомично гледи у њега, као да тим погледом хоће да схвати смисао речи његових, те му смешећи се пријатељски рече:

«Кнеже! — један је Алах велики... Живот човека врло је кратак!“— и са тим речма даде знати, да је аудијенција свршена.

Жовот Махмуда беше заиста кратак, а да изврши дело и славу пожње, за превелике намере; које је справљао. Ако би тако било . . . . . слава и част нек је спомену његовом. —

XVIII.

Устав Србије.

После овог изјашнења и званичног питања, отпочну се и званични преговори; но кнез српски дуго је размишљавао о предлозима онима који су му од дивана предложени били. Руско посланство које се с почетка чинило да у овом послу само мимогредно улогу игра, било је доцније душа свију преговора и није остало између обе ове странке равнодушно. Једну странку је гањало да иште и захтева много; на другу опет тужило се због њене неумерености и добре воље, а често стављало се у средину као посредователь међу људе, који да су сами себи остављени били, много би се боље разумели.

У самом делу, почем се ни о чем није радило, до ли да се Србији колико је могуће мање слсбоде даде. После дугих дебата, при којима се Милош стопу за стопом бо-

рио — он попусти и обвеже се да ће саизволење народа српског придобити за промене, што јих је он са Турском већ утаначио.

Једном говорећи о Милошу, рекао је Махмуд за њега ове ласкаве речи; „Ја непознајем човека у данашњем свету, који би ми уливао више удивљења и савршеног поверења — него Милош; који уједно има безпримерно проницави дух, који ми до данас нигда пред очи дошао није! » —

За доказ ових осећаја које му је Малош улио, султан га је почастио таковим одличијама, каква до тог доба у Турској виђена и чувена нису била. Он му је поклонио драгоцену сабљу, и поред другог драгоценог оружја, добио је још и два топа.

Својство ових поклона, произвело је највеће учешће код Мусулмана. По народним обичајима никад правоверни Турчин није каурину поклона у оружију давао. По овом даклем обичају, може се судити неоцењива важност поклона тих; што јих је султан свом побунившем се робу даробао. . . . .

Дело ово од особите је знатности, и било је за целу турску царевину велика новост. Омладина турска узносила је ову решителност Махмуда, пљескала је рукама на ове нове доказе напред ступајућег одушевљења, противу овладе глупог сујевјерја, које је као морална проказа растварала дружевно тело истока. Старе пак присталице и фанатици турски били су дубоко разјарени, гледајући у овим поклонима своје понижење и довршену пропаст ислама.

По повратку своме из Цариграда, Милош је почео да у дело изводи оне промене, што јих је он у Цариграду са портои удесио. Он се је међу тим јако плашио, да ће морати Турској и других уступака чинити, јер је знао, да Србија његова није тако снажна, да се са две знамените европске силе у коштац уватити може, па зато није ни могао на коцку ставити своју једва стечену унутарњу независност, неразумним противлењем.

По свршетку једне године, ово је дело

свршено било. У овим делима налази се духа, разума и обзира на будућност, који карактеришу сва дела Милошевих установа. Целокупна организација Србије, после савршеног мира, била је организација оружања..... Уговори сад у Цариграду довршени, нису ову тачку спомињали ..... ваљда се тамо није могло за све сетити. Но Милош није био онај човек, који за добро земље неби повукао корист, из те несмотрености.

Нов устав на овим основама био је 23. фебруара 1837. у Београду у присуству паше обнародован, који је као комесар блистателне порте, народу исти растумачивао, и народ га је после на сва весеља своја звао.

Устав овај нетреба из вида изгубити, ваља свавако мало из ближе са њим се упознати.

Ово су главна определења његова:

1. Устројење министарства у четири оделења: унутарње, правосудно, финанциско и иностранo. Министар иностраних дела извршивао је уједно и дужности кнежевског

представника; он је у исто доба био и његов кабинетски министар. Министар унутарних дела, обављао је и дужности министра војеног и полиције. Министару финанције поверена је била и трговина, а министар правосуђа био је уједно и министар просвете.

2. Успоставa савјета из 16. чланова и једног предсједника, решење његово већином гласова закључено, кнез мора потврдити.

3. Успоставa апелационог суда: овај се састоји из председника и четири члана.

4. Први избор министара, председника совјета и совјетника припада кнезу, а он може само оне изабрати од чиновника, који су најспособнији и најчеститији, и који имају поверења у народу.

5. Чин министра председника, један је исти са чином дивизијоног ђенерала; чин пак совјетника и предсједника апелационог суда, једнак је са чином пуковника.

6. Земља цела подељена је на 17. окружја; већа окружја подчињена су наче-

оницу пуковнику, а мања начеонику подпуковнику.

7. Званичници државни подељени су у 11. класа. Први ред: садржава дивизионог ђенерала с платом од 3000 талира. Други ред: ђенерал-мајора са платом 2500 талира. Трећи ред: пуковника са платом 2.000 талира, и. т. д. по разредима.

8. Кнежева плата износи годишње: 200.000 фор. у сребру.

9. Архијепископска плата је 6000 ф.—а Епископска 4000 ф.

Чиновници немогу бити збачени без претходне осуде. Напредовање њиово бива по реду и чину старешинства. Свако село само себи бира старешине, који уједно и неки део пореза одмеравају и скупљају; они сами рукују и благајном општинском. Сваки плаћа порез по своме имању, а општине имаду право своја непокретна добра саме под закуп давати, лична слобода свију грађана проглашена је, сопственост њихова неприкосно-

вена је и сваки може са њоме по својој вољи располагати. Кулук је укинут. —

За издржавање књежево и његове породице, било је с почетка одређено 300.000 ф. — из обзира на његове велике трошкове и госбе, које је он чинио. Милош је пак нашао, да је то много: „Доста је вели он 200.000 ф. — јер и то би већ много било, кад не бих од тог новца и милостиње делио.» — — — —

Ето оваки су били основи устава српског од године 1837.

Није ли истина, да је врло чудновато, кад овај чин пред очима стојећи, овај устав такав, какав је на поискавање страних сила прерађен — сравнимо са пројектом, ког је Милош народној скупштини год: 1825. предложио; а особито, кад ова дела која највећу важност имају и јако у очи падају — сравнимо са оним клеветама, које су год: 1839. на кнеза Милоша просуте. —

XIX.

Сплетка страних сила.

Околне силе нису биле позване да прегледе устав, који је био у Београду обнародован. Оне су садржину његову дознале преко својих посланика у оно исто доба, кад и они, који су жртва били устава тог. Шта више говорило се, да су неки и неки и за овај устав жестили се, јер су га сувише за демократског сматрали, ма да је већ и одвише осакаћен био. Но силе су нашле за добро примити дело за свршено, задржавајући себи право, да при првој прилици која им се даде, очупају све оне користи, што отуда за њих произиђу. Од тог доба наћи ћемо час једну час другу силу, гди се овога начела верно придржава.

Пре свега морамо овде ону љутину споменути, којом је и сам руски министар ускипио био, кад је чуо: да је Милош ферман

онај од 1830 год: који га за насљедног кнеза од Србије поставља, народној скупштини на потврђење поднео. До тог доба и сам императорски кабинет држао је, да од Милоша као и од господара Влашке и Молдаве, може правити оруђе послушно за своје намере. Но овај поступак јасно је показао; да Милош неће за живот главе своје, да се одрече извора своје власти и да је готов у свако доба одбити сваку титулу, коју би покушавали да му је наметну. Сад је дакле требало да оптужен буде, због тешке неблагодарности према Русији, која је мислила или боље рећи, није престајала њега уверавати; да је она задобила право на вечну његову неблагодарност, а то ево како:

Кад су Срби под Милошем ступили били у преговоре са Турском, да би од ове задобили своју независност. Они су, што се признати мора у посланству руском у Цариграду имали велику потпору. Ово није Русија можда с тога чинила, што је волела Србе, већ што је под видом потпоре поду-

пирала испод руке Србе и остале хришћане, који подјармљени исламом стењу, да само прилику добије, истакнути се за њихову заштитницу, да их тим за сваки покушај свој као оруђе своје позније употребити може.

Да је Русија управ лицем она већ предсказана снага, која ће Турке кад тад на ону страну Босфора претерати, то данас свако види; јер она по Турској тако вешто и сигурно изравњава све стазе, да на дан пропасти Турске повторити може оне знамените речи Бурбона од год: 1814. «Нема више доли само једног човека у Цариграду.“ —

Да ово пак постигне Русија мора се упознати и угњездити код свију народа, који у свези сачињавају јевропску Турску—она мора њи навикнути, да виде како се она меша, у њихова дела да нађу у министрима руским, било у Цариграду или у каквој другој држави своје посреднике, чија важност јако претеже на мерилу њихове судбе. Тако је радила у Молдавији и Влашкој, а тако је нагла радити и

у погледу Србије, све једнако у замену својих добрих услуга.

Но Русија је нашла у Милошу човека, који је врло мало расположен био, да влада у смислу жеље кабинета руског, и да изчекује да се руски конзул на крају оних списа подписује, које је он спремао, да народ свој подигне на један степен висине са осталим народима европским. Он као глава народа свога имао је пред очима само интересе свог народа, знао је само за једну Турску, која је полугосподар над њим била, а није трпио ни да се она између њега и незадовољних бојара пача. Он је држао, да је тај уплив Русије по Србију штетан. Милош је с кроз познавао Русију а тачно је одбио суму благодарности, коју јој дугује. А зато није био неблагодаран Русији, јер није био глуп.

Како Русији буде доказано, да неће моћи овај челични карактер за руком својом савити, који није нагињао ни за превару ни лукавство. Она се сад реши да ванредног посланика свог у Србију пошаље, који

ће дипломатским сретствима принудити овог простака српског, да се Русији поклони. Немогућни другчије Милоша себи подчинити, сад она обрне лист као да он народу своме слободу, коју му устав даје — ускраћује.

Императорски посланик који је у Србију дошао, имао је тај задатак да изврши: да Милоша склони на покорност спрам Русије, да народу веће право уступи, које му по уставу припада.

XX.

Простак и дипломата.

Кнез Долгоруки дошао је изненада у Крагујевац. У оно доба ништа није било лакше него доћи до Милоша. Један час после свога доласка, посланик је руски поднео господару од Србије: «уверење високог уважења и благонаклоности од стране његовог величанства императора свију Руса». —

На које поклонење Милош одговори: «да он себи за највећу част држи, то изванредно благоволење — којег је он предметом — од стране његовог величанства императора свију Руса — примити.

Затим изванредни посланик, за потврдити искрене осећаје свог господара императора, почне одмах с почетка, ал издалека бројати све велике услуге, које је Русија 1833. год. Србији у делу српске независности учинила; подсећао је Милоша на жи-

ве услуге, које је Русија у то доба Србији учиниила, да задобије од султана то, да храбри и јуначни господар од Србије, буде потврђен на месту високом које заузима, и придода: да из свих тих узрока Русија имаде основа надати се, да ће се он показати оданим и признателним спрећу ње. —

На ове речи одговори Мидош са свим тронуто: „Да би по том, како то његово високопревосходство кнез Долгоруки њега обавешћује, Србија зајиста велике обвезе према Русији имала; а што се признања тиче, ког је Милош сам његовом величанству Цару свију Руса дужан, то цели живот његов није довољан, да га исплати.

На ове речи похита кнез Долгоруки, да сасвим нежно одговори Милошу: „Кнеже, ја сам сретан да вам могу показати сретство, којим би могли изказати то признање ваше, које дугујете императору целе Русије, вашем пријатељу и закрилнику целе Србије, кад би само учинили једну услугу, која би њему врло пријатна била.»

«Његово величанство, видило би са задовољством кнеже, а тако би и пристојност са собом доносила, да се ви мало опрезније према енглеском конзулу држите; ког пришаптавања немогу иначе, до за вас штетна бити.»

„Од кога?» — запита Милош чудећи се.

«Е без сумње! — видите кнеже“ — настави Долгоруки са чувством — „оне беде, које су савети Енгленске и Француске на несретну Пољску навукле!»

„А шта је то Француска и Енглеска?» — запита Милош смерно. «Ја нисам ништа више до ли један простак, који зајиста незна, шта бива по свету! — Ја у истини имадем и сувише посла у отправљању мојих дужности, а у осталом политика речених земаља можда се ни у каквом случају не тиче нас. Ја неморам имати одношаја с ниским, до са једном Турском мојим полугосподарем!» —

Долгоруки осетио је врло добро, да је Милош помоћу свог притворног простачења

у овом вешто израчунаном одговору, пута нашао ћутећки прећи Русију, а да је тим њој право оно место означио, које она у мисли његови заузима. Но псчем њему није приличило срчбу своју показати, то настави он даље са гласом одобрења.

„Ви мудро поступате кнеже! — Но његово величанство мој најмилостивији господар јесте једини и најискренији пријатељ султана, и то је управо баш са овлашћењем његовим учињено, што сам ја овамо дошао, да вас запросим за ваше савршено поверење према Русији, верној савезници султана, и вас позивам, да се дате водити њеним саветима.»

„Е то је са свим што друго» — уздане Милош. — Кад је тако, а оно султан мора таки о свем том извештен бити, а и знати мора све моје одношаје, које имам с вама, све му то ја писати морам. А мислим, да ће ваше високопревасходство наћи без сумње да је то пристојно!» —

Овај нешто подсмехом смешани одговор збуни мало отменог посланика. Он је мислио, да врло лака посла има са једним српским простаком. Сад му поче замерати што га види тако вештог и способног и преко свег тог смелог. . . . . Русија је врло добро знала, да Србија имаде свог интереса са портом у савезу бити, — но није хтела никако допустити, да Србија буде Турској тако слепо одана и подчињена мислећи, да кнез Милош то подчињење и оданост у истини држи. У осталом ова непоњатна и скривена ирониja, не показује ли зар једним махом, једним словом праву намеру господара од Србије, само да отклони савршену покорност своју према Русији? Он није марио, што ће посланик по тим речима и његове унутарње осећаје мерити.

Сад се на овај одговор Милошев горди дипломата разљути и почне другим ал заповедајућим тоном говорити кнезу Милошу:

«Помислите ви кнеже!“ — рекне он са запетом гордошћу — „да ви независите је-

дино само од порте, незаборавите, да је Русија довољно јака и да има постављати кнежеве, да земљом владају, она је и сувише јака, да вас може опет поставити на оно место, где сте пређе били. . . . Мој је узвишени господар онај: ком имате ви за све благодарити. . . . Ако пак ви њега у истини само заборавите, .то онда зависи само од његове воље, да вас пошаље у Сибирију, да тамо као марвинче умрете!»—

На овај неуглађени и сурови изражај, стари пастир и јунак српски, стане гордо пред великог господина Руса и охоло рече му са изразом који се лако описати неда:

«Господине! ја сам сео на престо од Србије вољом и гласом од три милијуна људи који се не боје никог до Бога јединог. То нетреба нико да заборави, да док је мени мог народа дотле ме није ни бриге! — Знате ли ко себи приписује силу, да ме је на ово место узвисио? — Тај сам ја, и ја нећу трпити: да итко овамо долази, да у мојој кући насрће на мене. Ако ви желите

да место мене Србијом владате, а ви јавите се прво народу, нек вас он изабере и потом донесите ми ферман од порте, којом ме са достојанства кнежевског збаца, да се ја одавде уклоним!“—

„Но, мој кнеже!“ живо рекне лакомислени посланик — „није о томе говора, ви се за себе бојите без сваког узрока!“...

— „Не господине, разумите ме, ја се никога до Бога једног неплашим!»— упадне му Милош у реч са негодовањем.

«Мој љубезни Кнеже, ја вам и опет рећи морам, да нисам никаквог другог узрока ради овамо послат, но да вас обавестим о вашим сопственим интересима, као и да утврдим вашу власт, коју мој господар искрено одржати жели и само у овом погледу желило је његово величанство, вама лично доставити упутства, која само вашој особи од користи бити могу. Кнеже! — донешено је моме узвишеном господару до знања, да се неки високи достојници вашег сијателства туже на ваша насиља, која на то теже, да

униште ону власт, коју је њима устав дао. . . . . Његово величанство мисли, да би ви може бити добро урадили, кад би се држали строго устава, како би тим начином избегли увек непријатне противности.“ —

«Господине! ја неотимам ничију власт“ — одговори хладнокрвно Милош: „и верујте ми, да није ни од ког зависило, до од мене самог, да врховну власт без ичије контроле извршујем. — Наше установе нису постале другчије, доли сретством моје једине воље, а ја њу је уверени будите све дотле неокрњену одржати, док седео будем на месту овом, које ми је народ мој поверио. Ја нећу трпити» — говораше он са одушевлењем — „да неки чланови владе моје, подговорени од мојих непријатеља и злим задахнути, од себе самог, мало по мало присвајају себи моју врховну власт, која је мени од народа дата.» —

«Цару је моме за извесно“ — рече посланик — „достављено да народ српски жели и иште слободу законску ширу у смислу

управе, и његово је величанство заповедило мени, да вас нарочито позовем, да у овом смислу попустите праведном захтеву његовом, ком нећете без опасности противстати !“—

— — — — — — — — — — —

Овде је сад следовало једно од оних немилих призора, којем је немогуће пером израза дати.

Милош се усправи ћутећи и скрштеним рукама гледао је подуго оштро посланика руског, истера му црвен на лице његово, и пошто га се дуго нагледао, који је уз прозор један као прекован стајао, рече му са свим тихо и мирно:

„Господине! — народ мој од мене ништа не тражи, јер он добро знаде, да сам му ја један веран остао, да сам ја и народ једно тело; он зна врло добро и то, да он осим мене једног, другог никог више нема, који би њега и слободу његову бранио. . . . . Истина је цела, јер ја тајити нећу; да се ја ово већ годину дана са советницима мојим занимам о делу, тичући се оних наредаба

о којима ви говорите. Но знајте, да сам ја већ те наредбе још пре месец дана подсапио и издао, а ви ћете од ових наредаба наћи преписе, код конзула Енглеског и Аустријског, а мора се наћи и у вашем конзулату.» —

И са приклоњењем пуног достојанства даде поглавар Србије изванредном посланику познати, да је аудијенција већ свршена.

XXI.

Совјет и оставка Милошева.

Кнез Долгоруки видећи, да кнеза од Србије ничим застрашити није могао, да га приволе дошаптавању руском поклонити се; намери другим начином и сретством, да уплив Русије у Србији подигне.

Српска аристократија, која је већ била камен потстицања противу правитељства — послужи му за потпору. Сујету и частољубива потраживања њезина прибравши, створи она у Србији једну странку, која је Русији слепо одана била, јер кнез Милош није дозвољавао бољарима својима никаквих личних сталних преимућства, да прелазе с имена на име и с рода на род, те је због тога и Русија на брзо бројала у недри самог сената неколико својих присталица. Синови Карађорђа седили су у Петрограду, гди су се васпитавали. Кабинет руски, рачунајући на

њихово име, које је у народу познато било, пошаље их у Србију. . . . . На огњишту Милошевом грејао се агент руски у лицу васпитатеља Зорића. У високим званијама у војсци и на свим странама, имала је она тајне уходе, којима је наручено било, да доказују користи, које Србија од уплива руског имати може.

Неки опет бољари српски, повукли су канал од црног мора до срца Србије, место да су га од школе и кућа својих у цркву отворили. Тражили су да им порта суди и нитко други у земљи, како би тако са Милошем у споредy били. Сам пак нејасни и дволични превод устава давао им је повода за то. Јусуф-паша који је устав преводио рекао је у 17. тачци: „да совјетници немогу бити с бачени, док неби што погрешили противу закона земље, или високе порте» — а превод Петронијевића гласио је: «да се совјетници с бацити немогу, док се недокаже код високе порте, да су што погрешили.» — Те кад се у томе неспоразумљење догогило,

и кад су већ неки бољари српски нагли у Петроград, а неки у Цариград, реши се Милош да изашле једну депутацију, и то у лицу Радичевића, Симића и Вучића до Јусуф-паше, да извиде разлику између два превода који је бољи. Но кад је та депутација Јусиф-паши претстала, он је на питање Симића: «који је од та два превода правилнији?»— одговорио: Ако волите да од порте зависите онда је боље у Цариграду преведено; а ако ли то нећете, а оно је овај бољи, који сам ја превео!“—

Српски изасланици ма да су видили, да је и сам Јусуф-паша као Турчин бољи показао за Србина, него ли што су сами Срби за себе, пристану на превод цариградски, затаје од Милоша изказ Јусуфов и њега самог доведу до тога, да је и он сам тај превод као правилан примио, и тако сами српски великаши отворише широм врата, да се Турска и Руска у српска унутарња дела слободно мешати могу.

Међу самим пак народом било је такођер незадовољника, но народ се није тако лако дао завести, ни на руску ни на турску страну. При свем том, како је народ оставио пушку, а латио се мотике, видило се јасно, да дотле, докле опет неостави мотику, а пушке се лати — мирно се радити може на започетом послу.

Познато нам је шта се збило у кабинету код Махмуда. . . . . Познати су нам и назори руски о оном престолном слову, за које је рекла, да носи собом установе демагогичне. Но сад ће Русија да се одриче своји стари погрешака; сад ће се она истаћи за народног бранитеља и постаће прекомерно у туђој земљи слободоумна. Идемо да видимо.

Русија сад наће, да кнез Милош незаконито стешњава јавну слободу народа. Она га оптужује тајно, да сваким даном злоупотребљава власт, која је уставом дана разним гранама правитељства, и да на то смера да се мало по мало дочепа самовласти.

За ове оптужбе — које су бољари његови Русији доставили и за поступање ове противу њему — Милош преко искрених својих пријатеља дозна, и он плане гњевом према Русији и њеном посланику, који је тобож да Србију види по народу путовао, а у ствари за то, да народ за Русију задобије. Да се Милош у томе случају потужи самоме руском или турском двору — било би непаметно; јер онда сви докази невреде ништа, гди се удари у мраку дају. Он постане сад сасвим равнодушан и својом хладноћом даде познати свима онима, који земљу испод његових ногу ријују да у свему има бодро око, и на све и сва пази. —

Таково је управ било стање ствари у Србији, кад је Русија за добро нашла свога императорског посланика овамо послати: "да приведе кнеза од Србије на то, да народу већу слободу даде и у опште да разним гранама правитељства остави слободно извршење дела својих, која им по уставу припадају." — Ова откривења и лукавства од-

мах су по народу расута била, а и примљена су са радошћу од оних људи, који су нерадо сносили тадању владу. Вучић, Петронијевић и Симић, били су душа ових незадовољника, па ма да је Милош очинским срцем одан био своме народу, ипак одбијајући ову навалу од себе, која је ишла на то, да његову власт у своје руке преотме, при свој својој строгости сузбити није могао. Императорском агенту и паши београдском сад је већ лако било да пронађу пута, устројити олигархијску опозицију и оборити овог човека, који је доста незгодан правац заузео био, јер није трпио да му се ико у његове послове меша.

Из свега овога види се јасно, да је завера која је супрот Милоша удешена била јако разграната и да потпоре своје налази у Русији и Турској. Ови људи нису чинили то зло зато, што им се допадало да тако раде, већ што су често занешени били страсним жељама својима, и оно су радили што радити нису морали. Русија имала је без

сваке сумње велики интерес, да Србију за себе задобије, а Турска налазила је опет интересе своје у томе, што је сваком приликом могла совјетнике противу кнеза потстрекавати и отуд што за себе очупати. Оне су обе на овом путу ударile на једну препону и ту су оборile, а тим су и улогу своју добро одиграле.»

Но кад је човек тако снажан, да може признати и изнети и оно што није, онда треба имати бар толико искрености и одважности; да се не лаћа оружија подлости и лажи. Непоштено је што су уставобранитељи по целој Европи разнели били: «да је Милош худа будала, да је изневерио народно дело, за које је толико пута био жртвовао живот свој, који се сав светли од красних и родољубивих дела.» — Треба бити поштен и признати оно, што је један совјетник јавно рекао: „Ништа нас брате није друго противу кнеза Милоша изазвало, већ једино то; што је допустио да се угојимо, а није дао, да нам се кожа распусти. Он је ста-

јао жељама нашима на путу, мисмо га морали уклонити!“—

За оваки искрен изражај морали би, ако ни зашто друго и Турској и Рускоj благодарни бити, што нису још горе шта урадиле. . . . .

Доказано је зајиста: да Милош није имао вере у Русију. — Он се више бојао Русије него Турске. Ово је њојзи доказано било и она је морала ићи на то, да пронађе начина и сретства да га обори, из Србије истисне и ту своје интересе опет да успостави.

Кад се је до овог жалосног стања дошло, до ове старе жалбе, која почиње још од времена Кара-Ђорђевог, господар од Србије морао је употребити још једино сретство, које му је заостало било, да спасе себе и земљу своју. Он намери не да обори устав ни совјет, но да из средине овог прогони палигоре, који су одани били протународним интересима и да их замене људима, који су за благо отачбине заузети. У овом подузећу није

ништа народу свом сагрешио, доли једино то: «што је сувише штедио људе, који му не могоше опростити што је више њих.

Милош који је окружен народом својим, а са оружјем у руци за тридесет година своје непријатеље побеђивао — пао је у овој политичкој борди с главе на главу, јер је српска аристокрација, која је у свим гранама правитељства седила и налазила подпоре и заштите у Русији и Туркој.

Ево тих несретних догађаја, који претходише оставки Милошевој и оној жалосној драми српској, која је после у Србији одигравана:

Почасно обновлење совјета било је већ закључено у општем договору. Но Русија, која је своје батерије запете држала, предупреди ову високу и спасоносну намеру, која је ишла за тим; да спасе отачбину. Поткупљивањем добила је она већину присталица својих у совјету. Они совјетници, који виде-ше да ће избачени бити, почну сад на сва уста викати: „да је повређен устав и оду-

пру се високчајшем оном закључку, да се совјет обнови.“ — Сенат ослањајући се на Русију и Турску изјасни се, да је он једина извршујућа власт у земљи.

Сад и Милош увиди, да је завера ова, која је кроз толико година са стране потпомагана, са свим дозрела. Он виде и то, да се одузимањем извршујуће власти од њега на то иде, да се њему остави само назови власт, те да би он морао бити подлога свога руско-турског парламента.

Да је Милош овог пута хтео издајицама да се освети, он је могао народ позвати да им суди; но он је то за подло сматрао.

На први глас, који је у народ о распри овој доспео, народ је гњевом букнуо и једног дана множина народа опколи конак, гди је Милош живио, из гласа вичући: “Да живи Милош, да живи отац и пријатељ народа!“ — И кад се Милош пред народом показа подиже се наједаред страховита вика: «Доле са совјетом! — доле са издајицама:

руско-турским! . . . . Смрт издајицама!!!. . . . Овај тренутак Милош је требао употребити, но он се усколеба. Њему одани пријатељи и другови, који су с њиме бојак били, прелагаше му тог вечера: „да се на народ позове, да њега пита хоће ли он дозволити, да порта суди совјетницима а не кнез и они—па да тога ради опет на ново оружје у руке узме.“ — Но Милош ово одбије.

„Ја знам — рекао је он пријатељима својима, да ће народ самном бити и да ће уз мене стојати; но у овом новом боју не треба да се преваримо. Место са једним непријатељем, ми се морамо бити са двојицом. Кабинет руски неће дозволити, да му зрно оно, које је двадесет година сејато — сад у жетви испод руке пропадне и измакне! — Он ће принудити порту да се и она оружаном руком умеша под видом успоставе мира, и ми би тако два непријатеља на врату имали.“ —

«Порта ће на двоје размишљати, рекну му ови, пре него што бих наново оружје

противу нас узела; она мора сачувати онај стари спомен.»

«Порта се мора покорити бичу, који је на њу замахнут!» прихвати Милош смешећи се: «Ми можемо истина неко време одпор дати, али зацело побеђени бити морамо, па ко се ухвати са оружјем у руци, тај би оглашен био за издајника отачбине и постао би изнова роб — а народ, који би се изнова потрудио, да остане у својој кући сам свој посподар, изгубио би и оно што сад има. Ја сам то добро размислио! — Треба ту ствар отложити до тог времена, које мислим да није далеко, где ће рука победитеља жестоко своје присталице притискивати, а они ће тада сами доћи и тражиће од нас заштите. До тог часа ваља причекати!»

Овако зазорно и озбиљно држање народа узнемирило је совјетнике. У прах су пали, кад су чули где народ разилазећи се својим кућама, јавно рече: «да се ником другоме до једном Милошу покорити неће!» — Пријатељи Милошеви, који још у совје-

ту седиште употребе ово на корист његову, покажу противницима грожњу народа и предложе помирење. У тајној једној сједници совјета буде закључено: „послати кнезу шест совјетника од стране умерене, који ће код њега израдити нека дозволења и тиме да се међусобно измире.

Они му са тим предлозима претстану.

«Допустити што?» одговори Милош «допустити сваком захтеву партаје руско-турске, која већином седи у совјету?“ —

«Господару! — дајући ви извршујућу власт у руке совјету, остављате себи књежевско преимућство противити се сваком њиховом протузаконитом иступленју, а овако их лако на дужност њихову повратити можете, ако се од ове удале!» —

Милош с макне рамени и рекне смешећи се: „Знате ли шта ће остати, ако дам извршујућу власт совјету у руке? — Ви сте поштени, прости и преварени људи: остаће ми дрвена сабља у руци, да њоме децу плашим. Мени се непристоји да будем

кип на књажевском престолу, ја се нисам крвио да будем подлога сплеткама, да предам у сачување браћу и слободу њину издајицама, који су се дали за паре продати. Кажите то од моје стране совјету!“

Па шта сте дакле намерни ви учинити запитају га ови?

„Има за гдекоје људе један човек у Србији сувише“ одговори Милош смешећи се. Ја ћу се повући натраг са мојом породицом; то је сретство за измирити све“— придода он са подсмевајућим се простачењем.

Ови одговори донешени совјету доведу га у највећу забуну. Надали су се да ће умирити лава, а он им ево из руку измиче..... Међу тим да ли би народ, ова у политици честа прегача, ладнокрвно гледао, како са престола силази онај, кога је он поставио, и који је за сво време његово поверење уживао. Но нико није у народу на то мислио.

Сенат таки пошаље скоротече у Петроград и Цариград, који обојим дворовима до

знања доставе упорство Милошево и његову намеру, која њих страхом и ужасом испуњава; јер су врло добро знали, да народ у Србији нешто значи, као што је то Милош једном приликом министру руском Рикману рекао.

Код оба двора намера Милошева начинила је велику забуну. Искључење породице Обреновића са српског престола, била би нова смешa оних још недовршених заплета на истоку.

После дужег саветовања пошаље кабинет руски совјету српском заповест: „Ако Милош остане при намери својој, да таки најстаријег сина Милошевог Милана, за наследнога кнеза од Србије у место оца прогласе.“ На ово је и порта своје саизволење дала.

То се и збило. — Милош није хотео од даног му права народњег ни за длаку попустити.

Још као владајући кнез од Србије отиде Милош у совјет — акт његове оставке већ је готов био. Син његов Мијајло од 16.

година, потпише га у име оца свог, јер Милош, овај јуначки вођ српски, овај дубоки политичар и искусни законодавац, човек у ком су се све способности великог владара слиле ни писати није знао.

Ово је заиста што најчудноватије на свету, које кад чују ваученаци света, они очајавати могу. Ово тако важно дело, које је могло целу земљу у ватру и крв претворити, а за које благодарност буди ономе, који се је жртвовао овим магновеним интересима, свршило се ако не баш мирно, а оно без крви. Кроз пријатеље своје даде Милош народу обзнанити: «да је он оставку на кнежевском достојанству из сопствене побуде дао и да од послушности њихове, зависи будућа судба отачбине, и да он остављајући на престолу сина свог и супругу своју, који су њима исто тако, као и он мили и драги, ако и на страни, остаје опет међу својим народом.

Да последњег часа држање његово било је пуно достојанства и благсродства. Кад

је већ све спремно било, он отиде ноћу из Србије и то пре једног дана, нег што је одлазак његов у званичним новинама оглашен био, да се склони од жалости, коју је народ за њим имао.

Владање Књегиње Љубице, у овим данима великог искушења било је чудо мужанствено; беше одана и ономе, ком би имала право пребацити неправде, које у срце дирају. Ми ћемо те неправде мало час видити. Увек присеби — праштајући се са својим мужем рече му:

«Пођи сбогом Милоше у туђину и небој се ништа, рачунај на мене; ја ћу настојавати над твојим интересима..., Ја нећу дати Милоше, да те народ заборави, и ако само прилике зато добијем, ја ћу те помоћу његовом опет натраг међ браћу твоју довести.“—

Кнез Милош пао је сплеткарењем својих великаша, а не зато што је народу свом невера био, већ за велике труде и заслуге своје, које је народу своме учинио. Пао је

— што није могао рану преболети, да порта совјетницима суди. Тај пад му на част служи, јер се није догодио вољом народа, него вољом његових великаша, а и ови неучинише то из уверења свог, него што беху машина туђом руком вођена. Милош је пао не зато што је законе и обичаје српске кршио, него што их је од преких промена бранио.

Жалост је једина та у томе, што је он у оставци својој навео, да рад своје слабости и старости, предаје кнежевско достојанство своме сину Милану, а ми га после прогона од 27. лета — видимо и опет јошт тако свежа и здрава и свим силама, за срећу народа и ретким даром Бога одарена.

XXII.

Љубица, њени синови Милан и Мијајло.

Ми смо у овим листовима видили, колико је и како је живо учествовала књегиња Љубица у борби за независност — видили смо њене грдне напоре на бојишту, где је она лицем стајала покрај најхрабријих војника — видили смо како је она после, кад се супруг њен на престо попео, са образом могла на страни његовој седити; а то још није све. Кроз цело време Милошеве уздрмане владавине, она је с дана на дан њему у поноћ долазила, њему мудрошћу и чудном вештином при управи тако рећи свагда десна рука била. Услуге, које је она делу народњем указала — велике су. Сваки је живи њу у народу високоштовао и она је од народа љубљена и обожавана била исто тако, као и њен супруг, с киме је зајиста уважење и поверење праведно делила.

Но при свем том, ова благородна душа, морала се више пута поклонити увредама, које су нанешене биле њеном супружном праву.

Шта ћемо? — кад наш јунак Милош није био у свему образ савршенства и он је имао својих мана. Земља била је смирена, после оних великих ратних напора и великих војничких трудова, сљедили су и дани одмора. У овим часовима мира, он је себи дозволио нека задовољства, која савршено дозвољавају обичаји источни у погледу људи. . . . . Кажу, да је Милош радо гледао милоснице. . . . . .

Љубица је овим поступком мужа свога дубоко увређена била; ћутећи сносила је увреде те, које су срце њезино раздирале. Но у овој души гордој и жестокој, страсни вали кували су непогоду, која беше поводом тако рећи јавне саблазни.

Једног дана, ишао је на коњу кнез Милош са књегињом Љубицом и млади своји синови, окружен својим најглавнијим великодостојницима, на велику годишњу

скупштину, где су се у присуству народа сва дела расправљала.

У свиту ову уплела се била и једна Милошева милосница. Мало по мало одвоји се она од свите и у споредi се уз младе кнежеве Милана и Мијајла, који су Милошу с лева били, те је ишла у истој линији са владајућом породицом.

«Натраг! » — повиче горопадно храбра Љубица милосници, немогући већ дуже гњев свој одржати. Црне очи њене необично су севале.

Љубица небуде послушана.

Хитра као муња, ободе коња свог, у полукруг оптрчи, тргне пиштољ из седла свог и сасне га у прса супарници својој, и затим се врати на место своје поред мужа свог, па му рече:

„Ја сам опрала срамоту, која је вашој супрузи јавно нанешена!»

Овај жалосни призор за мање времена се је збио, него што је овде испричан; који

год је познавао халовитост Милошеву, тај је морао стрепити за Љубицу.

Но Милош је овом приликом показао, да у највишем степену власт има над самим собом, у једном магновењу схватио је он сва призрења, која су му заповедала ћутати.

Шта се после међу супрузима догађало, то нам није познато. Толико је само за извесно, да је Милош у данима свог горког искушења, увек благородно срце код своје Љубице нашао, ма да је он ово често вређао.

Кнез Милан није више од три месеца после оца свога на престолу српском седио. Он по закључењу совјета, свештенства и апелације није могао кнежевати, јер они у совјету том нађоше, да он од султана још није за кнеза потврђен, те између себе изабраше тројицу, да они ни од ког потврђени дотле кнезују, док порта Милана за кнеза не потврди.

Но он јадник ову потврду није ни дочекао. Он је умро у варадину од суве болести.

Тугујући горко на мртвој постељи сина свог, у тој тешкој жалости својој, није Љубица заборавила, да има још једног сина, као што она за њега говораше: Чувара престола оца свога!“ — Помоћу своји пријатеља удеси она, да како Милан умре — ови људи на престол позову другог сина Милошевог Мијајла, који је увек живио обожаван у спомену народа. Он је живио у Влашкој код оца свог.

Милош није дао сина свог: «Доста је на једној жртви — одговори он.“

Супруга његова пише му ово писмо:

Милоше!

«Кроз сузе, које падају на гроб мог прворођеног сина Милана . . . . ја видим отачбину нашу. Ако има једно човечанско сретсво за сачувати и одржати престол ономе, кога народ зове својим оцем, то је Милоше, да ми пошљеш сина твог Мијајла, да ти чува место твоје. Ако је свети пламен отачаствољубља оладнио и изумро у теби, и

ако ти очајаваш о будућности твоје отачбине — онда задржи код себе сина твог Милоше, и ја ћу доћи да умрем с вама заједно у земљи вечита заточења!“ —

Милош повери јединца свога Мијајла својој храброј жени, и совјет га прогласи за насљедног кнеза од Србије.

Но кнез Мијајло, не знајући да у земљу српску доћи неможе, као што су наметнути сами собом намесници решили, док га не позову, и то тек онда, кад потврђење од порте дође; незнајући да има других владара у земљи осим њега, по праву насљедства изда прокламацију на народ, да ступа на престо као наследни кнез од Србије, потврди сва постојећа званија, а међу тим кад у земљу дође, потврди и постојавше намесничтво и даде генералну амнестију свима сужњима.

Намесници — који су само од њега могли имати власт, ову и амнестију одбацују, и пишу своме законитом кнезу:

«Ми од порте имамо фермане; ваше наредбе нетребамо, амнестију неуважавамо.“

Кад је Мијајло у земљу стигао; његова мати нигда ни дању ни ноћу није одступала од њега, ове последње надежде своје. Дрвеним само зидом одељена и растављена од сина свог, бдила је она неуморно и неутешно над дели чувара престола оца његова. Њеног присуства сви су се бојали, који су мислили под именом кнеза Мијајла владати, њено мушко посредовање више је пута збунило Мијајлове министре.

Једног јутра уђе она у собу сина свог и застане га у том магновењу, кад хтеде да подпише повишење пореза, који је већ утростручен био, од како је Милош отишао. . . .

«Један тренутак“ — рекне она младому човеку, и све је изгубљено. Ако хоћете да радите за непријатеље ваше, и да излажете име ваше гнушању народа, а ви потписујте тај акт; ал ако мислите да за добро своје Србије радите, као што вам је и дужност, а ви не потписујте; но заповедите вашим министрима, нека штеде и нек се поврате

правилама добре економије, коју је ваш отац установио, и нећете онда бити принуђени, да отимате из руку ваше браће хлеб, кога ови знојем лица свог зарађују.“ —

И сад одржа она побједу над совјетницима младога кнеза. Он се сдважи и неподписа овај акт, који и није био совјетом закључен, но једино од попечитеља унутарњег и финанције сачињен.

О овој чудноватој жени, вредно ће бити, да споменемо речи једног француског научењака, који је кроз Србију пропутовао и својим земљацима књегињу Љубицу описао.

«Како сам дошао у Београд» — пише он — „одмах сам похитао своје подворење учинити кнезу Мијајлу. Кад сам кроз варош пролазио, видио сам гдекоје војарне болнице, школу и апсану, које су све по нашем обичају изидане биле. Ово је било дело кнеза Милоша, који је почео пут изображењу крчити.

Кола, која су ме довезла у конак (то је име које се тамо даје кнежевој палати)

имала су посла да се окрену у авлији, гди је трава кроз хрђаву калдрму прорашћивала.

Ја сам наишао на два стражара, код једни дрвени широки мердевина, које су именом „басамака» почаствоване и неколико корака учинивши, дођем у одаје владајућег кнеза од Србије.

Кнез је млад човек од 18. година, висок, блед, љубка изгледа, понашање му је отлично. Зачудим се кад сам га чуо француски говорити. Разговор наш био је кратак, и ја наскоро приметим да прави владалац није био далеко од нас.

У оном магновењу, кад сам у салу ступио, приметно сам гди се врата од побочне собе отшкринуше, и опет тихо затворише. Ту је у тој соби становала књегиња Љубица, супруга Милошева, а мати кнежева.

Ја сам замолио и таки сам милост добио, да њој представљен будем. Ова јунак жена, која је тако огромну улогу у ослобођењу Србије играла, примила ме је срдачно и искрено; она је знала да сам ја зато та-

мо дошао, да стање хришћана у Бугарској извидим. Њено гнушање и мржња на Турчина њу је у том мњењу утврдило, да сваки прави хришћанин не може друкчије, већ мрзити на Турке. Она ме је поздравила веома умиљато и племенито, понудила ме је шта више, да покрај ње седнем.

«Ја знам господине“ — рекне она — «да сте ви француз, и да сте послати од правитељства вашег, да извидите невоље и да видите, каква насиља Турпи чине бедним хришћанима. Ми овде код нас недопуштамо им, да то чине. Радујем се што сте имали прилику и сами видити, како Турци грозно поступају према томе кукавном народу. Ви сигурпо писте могли за све беде и невоље тога народа дознати, које он подноси; али ипак држим, да ће од тог што сте ви сами видили и сазнали изображена Јевропа имати доста, да сазна и чује.“

„Да сви људи» — настави она — «нису жене, или да су бар све жене као ја, ти би се људи брзо опростили својих угњетача.

Ви сретно живите у вашој земљи, на вас несме нико насрнути. Ваше жене и ваше кћери нико несме напаствовати. Зар вама нико и никад није говорио, шта трпе жене хришћанске на истоку? Зар Срби и Бугари нису ваша браћа?» —

Ово су саме речи Љубичине, говори тај француз, али у стању нису описати изражаје лица ове благородне жене и њезин звонки глас, којим је то све изговарала.

Кад је из мојих очију видила, да сам је потпуно разумео — она ми се љупко поклони. —

Разговор наш трајао је читав сат, и увек је био жив и раздражен, кад се о стању хришћана на истоку спомињало. Ја сам се бојао да јој небудем на досади. При опроштају свом кажем јој: да сам у Бечу походио кнеза Милоша и да је он потпуно здрав.

„Нек га Бог милостиви поживи,» рекне она са свим жалостиво и она ме отпусти са величанством, које је само једној књегињи својствено.

XXIII.

Последњи чин у драми српској.

Непрестано уз прсто сина свог стојећи одушевљена Љубица, која је дубоком проницавошћу у траг улазила свима сплеткама и намерама непријатељским, и као што се мислити даје, овима је она на путу била.

Непрестано настојавајући да осујети сплетке, које су подривале сенку власти владаоцу остављене, борила се је она и вешто је умела међусобно неповерење расејати, међу тајним учесницима оне завере, која је Милоша до оставке довела, и без да се њима завадила, она је распру међу својим непријатељима расплодила.

У последњој бугарској побуни, њена рука могла се свуда видити. Она је под разним изговорима око границе путовала, да народу крстоносну војну противу Турака приповеда, от-

кривала им је сплетке, које су Милоша принудиле, да из отачаства свог отиде, и које су одузеле њима њиховог храброг и неустрашивог бранитела.

Било да се она надала, да ће поводом побуне бугарске пут прокрчити своме мужу, да се натраг поврати, или да је једино на то смерала, да угњетене потпомаже; свакако пак извесно је, да она није била без учешћа оних призора Ниша у распаљеној бугарској побуни.

Но у овој намери, у којој је она на то смерала, да општег непријатеља хришћанства у забуну доведе, син њезин Мијајло није хотео њу јавно ни тајно потпомагати; он је био тако слаб, да јој то није одобравао.

На потстрекавање својих попечитеља, Мијајло је већ био до те жалосне тачке доспео, да је матери својој казао: „Да ће једном од сената принуђен бити, њу под затвор ставити, што потпомажући устанак Бу-

гара, она излаже очитој пропасти судбу Србије.»

Љубица дубоко ожалошћена речима овим, баци дубоки и жалосни поглед на сина свог.

„И ти зар не поњаш твоје интересе?“ рече му гласом дубоко клонувшег духа. „Ти невидиш дакле, да те ти људи, што те окружавају, тек до прве прилике трпе на овоме престолу; и да ће твоје снисхођење према тиранима, у самим њиховим очима мање значити, него јавна саучешћа Срба према браћи својој, која под турским јармом пиште»!!! —

Заплашити карактер овог рода, било је немогуће. Она није на предлоге њихове пристајала, да се не меша ни у што, и они који су јој пређе претили, нису се сад смели усудити, да претњу своју у дело приведу: затворити или насилно из земље прогнати ову жену, коју су браниле живе симпатије и поверење народа, то би била неразумност очевидна, које су унутарње

ствари Србије, до оне жалосне тачке довели, у којој се 1843 год. затекла.

Пошто су непријатељи Милошеви отклонили уплив јевропских сила у дела њихова, видили су они себе доста снажнима да могу ослањајући се на Русију и Турску, повратством совјета изрећи, да се са престола српског уклони породица Обреновића, у корист сина Кара-Ђорђевог Александра, који је био руски питомац и који је у Петрограду и васпитан, те Русији у свему одан био.

И ето оно, што је Љубица духом својим и наравном проницавошћу давно већ предвидила, хоће да се испуни. За пуне четир године дана, она је противу сваке своје личне опасности, са отважношћу и постојанством преко сваке похвале бранила јуначки слободу свога отачаства, и особитим напором придржавала је народност своју, која се крунила под политичним ударцима, који су из помрчине задавани, и то од оне силе, која је ишла на то, да под своју власт

покори Србију, како би под гвозденим прутом друге српске народе придржавати могла.

Ни један честит и свестан Србин не може књегињи Љубици пребацити оне побуне, које је она више пута потстицала на своју сопствену опасност, да поврати Милоша јединог јоште, који је као што је она јавно рекла, кадар био да поврати земљи својој независност и слободу њену.

Кад је већ видила, да је победа њезиних непријатеља готова, и да су све стазе уравнате, за коначну народну пропаст — она се реши, да се на народ позове, да јој овога пута на помоћи буде. Народ се на глас њезин подигне. Но у овом последњем судару војном, који је слабо уређен био од кнеза Мијајла, она жена ваљана, пред храбри своји Србијанци, видила је где два њезина коња под њом убијена падају. Она се је у боју овом јуначки ако и не успешно борила.

Са овог бојног поља, на ком је дело народно бар са славом пало, горда Љубица

упути своје стопе на границу аустријску, без да је у Београд улазила.

«Замном ако срца имаш сине мој Мијајле, ни твоје ни моје место није више овде, где су људи у стању срамно нас протерати. Бог и Срби учиниће остало!“ —

И она — она је у туђини уснула, која је од зрна пушчаних у толиким биткама поштеђена била. . . . . Благородна жена ова, није могла преживити покор тај, понижење Србије. — Жалост ју је убила.

Докле год буде родољубивих поштених Срца у Србији куцало, име Милоша и Љубице, за навек ће се спомињати.

XXIV.

Свршетак.

Пљен народног престола кнеза од Србије Милоша — довршен је. Питомац императорског кабинета Александер Кара-Ђорђевић подигнут је на њега и постављен је за владајућег кнеза српског. Но угњетење власти српске са стране, са свим је Србима несносимо. Мере, које они Србији приписују успаљују највеће незадовољство у народу. Људи, који се по општем уверењу држе за уходе страних сила, јавно су по улица нападани, и бивши Архијепископ београдски Петар, који је као кривац уплетен у сплетке, које су кнеза Милоша и Мијајла престола лишиле — предмет је данас народне клетве.

Кад је Милош из земље полазио, дала му је руска влада благоволећи савет, да остале дане своје проведе у миру и задовољству приватна живота, а народ је срп-

ски после 27. година на својој свето — Андрејској скупштини лишио Карађорђа престола, те је опет Милоша оца отачаства свог у српску земљу за свога кнеза — довео.

САДРЖАЈ.

		страна.
I.	Кара-Ђорђе.	3
II.	Јаничари.	10
III.	Ајдуци.	17
IV.	Милош Обреновић.	27
V.	Милош и брат његов Милан.	34
VI.	Устанак Срба под Кара-Ђорђем.	42
VII.	Кара-Ђорђе врховни вођ Срба.	49
VIII.	Кара-Ђорђе и Милош.	59
IX.	Цветна Недеља 1815. године.	67
X.	Књегиња Љубица.	76
XI.	Љубица и Рат.	88
XII.	Битка исполина.	97
XIII.	Вашингтон Истока.	110
XIV.	Наследни кнез Србије.	121
XV.	Пастир краљ.	128
XVI.	Слово краљево.	137
XVII.	Милош и Махмуд.	150
XVIII.	Устав Србије.	168
XIX.	Сплетке страних сила.	175
XX.	Простак и дипломата.	180
XXI.	Совјет и оставка Милошева	190
XXII.	Љубица и њени синови Милош и Мијајло.	208
XXIII.	Последњи чин у драми Српској.	219
XXIV.	Свршетак	225

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" БЕОГРАД

Bf. 2158

ФРУШКА ГОРА

ЛИСТ ЗА НАРОДНУ ПРИВРЕДУ ПОУКУ И ЗАБАВУ.

излази у Митровици од године 1878.

Овим отварамо предплату од 1. Јануара 1880 год.

Са гледишта привреде брине се „Фрушка гора“ да нашег земљеделца у струци нољоделској и винарској поучи — немање да га упути како ће челарство и скотоводство чим боље унапредити моћи.

Са гледишта поуке доноси „Фрушка гора“ разноврсне знанствене чланке; из међу осталих писаће из практичног живота правосудног, а илустроваће их разни примери такође из живота позајмљени — надаље доносиће земљописне црте — чланке из хигијене или о чувању здравља — чланке о унапређењу школе, цркве и т. д. а немање и све новости на пољу литературе Српске и Хрватске које јој се од аутора или иначе до знања донесу.

Тако исто уврштаваће се у лист „Фрушку гору“ сви на привреду и поуку односећи се дописи и критике — како би се појединe у ту струку засецајуће мане одклонити могле.

Особиту ћемо пажњу обратити на наше манастире — ваљски урес бајне „Фрушке горе“ — ову једину народну својину — која се до душе већ из свог примитивног стања дизати одпочела — но која још дуго времена и неуморног труда захтјева — да са гледишта привреде и народне науке ону мету постигне, којој га његов узвишени позив водити мора.

У овај лист уврштаваћемо и разне огласе уз најумереније цену, а да ће она п. н. господа који своје разне производе и т. д. у нашем листу оглашивала буду велике користи из њих црпети. произлази од туда што ће сваки број пуних 6 дана до излазка другог броја на јавни мести лежати.

Лист ће излазити сваке недеље на читавом табаку — великог формата — а цена му је заједно са доставком у кућу или наплаћеном поштом за три месеца 1 фор. односно на по године 2 фор. а на читаву годину 4 фор. а. в.

Г. г. дописници добиће лист безплатно, а за стручне чланке даваћемо награду по предбежном уговору.

Писма и новце молимо наплаћена, и управљена на

Ђ. Трумића,

власника, уредника и издаваоца „Фрушке горе.“

НАКЛАДОМ НАРОДНЕ ШТАМПАРИЈЕ

К. ТРУМИКА

У Митровици

изашле су ове књиге и могу се добити по означеној це

Пастир краљ или ослобођење Србије 60 н

Устанак у Турској од Ј. П—ћа, 16 стр
велике осмине 10 нов.

Султанови јади спевао Љ. Петровић 10 н

„Zabavnik“ (Zbirka odabranih pripoviedaka
novellah, pjesmah i ostalih i obće koristnih pre
metah) 96 страна велике осмине 30 нов.

Хајдуков гроб од Бранка Радичевића 10 н

Пропаст Турске, преведено из «Политике» 10н

Сан матере божије. 10 нов.

Zbirka čudorednih pripoviedaka
sastavio Igor Vežić. 30 nov.

Књижаре и препродавци добијају уобичајени раб